

PRIMERS RESULTATS DE L'ESTUDI DE LA CERÀMICA TERRA SIGILLATA DE BAETULO: CIRCULACIÓ CERÀMICA I APORTACIONS CRONOLÒGIQUES A LA CIUTAT

MARISOL MADRID FERNÁNDEZ

ERAUB, Dept. de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia,
Universitat de Barcelona

RESUM

Les actuacions arqueològiques portades a terme des dels anys setanta a la ciutat de Badalona, han permès posar al descobert una part important d'estructures corresponents a la ciutat romana de *Baetulo*. A partir d'aquestes excavacions, l'anàlisi específica de la ceràmica *terra sigillata* documentada en determinats contextos estratigràfics, on aquest tipus ceràmic és l'element bàsic de datació, ens ha permès realitzar una revisió de les cronologies proposades inicialment per a aquests estrats i per a les estructures associades. Aquesta revisió, que afecta el període que va del regnat d'August fins a època flàvia, ha suposat la clarificació del material de *terra sigillata* recuperat i, en alguns casos, la modificació de la interpretació de la seqüència estratigràfica i la seva datació.

PARAULES CLAU

Baetulo, *Terra sigillata*, Estratigrafia, Construcció, Amortització

SUMMARY

The archaeological excavations that have taken place in Badalona from the 70s onwards, had led to the discovery of an important amount of structures which correspond to the roman town of *Baetulo*. Using the materials from those excavations, a specific analysis has been conducted on the *terra sigillata* pottery found in definite stratigraphic contexts. The contexts selected were those whose dating was based on this type of pottery. This analysis allowed us to review the initially proposed chronologies for both the layers and the related structures. This review, which concerns the period from August to the flavian times, has led to a clarification of the recovered *terra sigillata* as well as to modify, in some cases, the interpretation of the stratigraphic sequence and its dating.

KEYWORDS

Baetulo, *Terra sigillata*, Stratigraphy, Building, Obliteration

1. INTRODUCCIÓ

Les intervencions arqueològiques portades a terme a partir dels anys 70 en la ciutat romana de *Baetulo*, coneguda arqueològicament des de temps antic, han permès la realització de nombrosos estudis. En l'aspecte urbanístic, destaca la proposta de la hipòtesi fundacional de la ciutat feta per Guitart l'any 1976 (Guitart 1976), actualitzada per Padrós (Padrós 1985), i per ambdós autors a mesura que les

diverses actuacions han posat al descobert noves troballes (Guitart & Padrós 1985, 1990, 1991; Guitart, Padrós & Fonollà 1993). Quant a l'anàlisi dels diferents materials que ha proporcionat el jaciment, cal destacar, entre d'altres, els estudis sobre les àmfores, que posen de manifest la importància de la ciutat i el seu territori en la producció i exportació de vi cap a l'exterior (Comas 1985a, 1985b, 1991, 1997). Aquesta activitat va afavorir el gran desenvolupament econòmic que va tenir lloc a partir de l'últim quart del segle I a.e., reflectit, pel que fa a l'urbanisme, en una important activitat edilícia.

S'han pogut documentar nombroses estructures relacionades amb estratigrafies d'aquesta etapa amb abundant material ceràmic entre el qual cal destacar la nombrosa presència de ceràmica *terra sigillata*. A partir d'aquest moment i fins a l'època flàvia, les actuacions urbanístiques documentades són molt concretes, tot i que també han proporcionat estratigrafies amb abundant material ceràmic. A la darreria del segle I d.e., es produeix una nova reestructuració urbanística important, a partir de la qual, la ciutat entrarà en una altra etapa clarament diferenciada.

En l'actualitat, s'està duent a terme un projecte d'estudi arqueològic i arqueomètric de la ceràmica *terra sigillata* (Madrid 1997, 1998) procedent de contextos estratigràfics alto-imperials, que reprèn el realitzat per Tarrats (1975) sobre el material procedent d'excavacions antigues, dipositat al Museu de Badalona. La primera fase ha permès, d'una banda, la documentació exhaustiva de tots els fragments d'aquesta ceràmica procedents de diversos conjunts en els quals la *terra sigillata* és l'element principal de datació; d'una altra, la revisió de les cronologies dels contextos analitzats i, en conseqüència, de les estructures amb què estaven en contacte. Aquesta revisió se centra en els següents contextos (Figura 1):

- el reompliment que inutilitza el pou localitzat al pati de la casa del carrer Fluvià;
- els reompliments que amortitzen, en diferents moments, una sitja i una cisterna documentades en el possible peristil d'una *domus* al carrer Pujol;
- els nivells procedents de l'excavació d'un *cardo* i del pati de la casa del carrer Lladó;
- els nivells procedents de l'excavació d'un *decumanus* i de l'edifici de *tabernae* del subsòl de la plaça Font i Cussó.

2. LA REVISIÓ DEL CONTEXT DE LA CASA DEL CARRER FLUVIÀ

Les excavacions portades a terme entre novembre de 1984 i març de 1985 al núm. 23 del carrer Fluvià van posar al descobert les restes de quatre habitacions pavimentades amb *signinum* i *signinum* tessel·lat i un pati, que formaven part d'una *domus* abandonada parcialment en època flàvia (Padrós 1985: 53-55).

El moment de construcció de la casa es va situar en època tardo-republicana. Aquesta datació única-

ment se sustentava en les similituds del seu paviment amb els mosaics documentats a la *domus* del carrer Lladó, ja que tant les parets com els paviments s'inserien directament a la terra verge (Guitart & Padrós 1990: 169; Guitart, Padrós & Puerta 1991: 41). La zona del pati documentada al NO de les habitacions, tampoc no va aportar dades significatives per poder establir una cronologia inicial, ja que el testimoni més antic era un pou excavat a l'argila natural que proveiria d'aigua la casa fins a la seva amortització.

La seqüència estratigràfica establerta a partir de l'excavació, va permetre a Guitart, Padrós i Puerta (1991: 40-42) definir les fases cronològiques corresponents a les diverses remodelacions que va patir la *domus* i el pati fins al primer quart del segle II d.e. Per sobre de l'últim nivell d'ús, s'assentaven ja nivells moderns d'inicis del segle XX.

La nostra revisió es va centrar en el reompliment que amortitza el pou documentat a la zona del pati, que com dèiem anteriorment, està considerat com l'element més antic d'aquesta *domus*. La part de la boca i el primer tram del pou estaven coberts per un nivell que va proporcionar una datació de primer quart del segle II d.e. A continuació hi havia un espai buit, sense terra, després del qual començava un gran reompliment, datat en època de Tiberi, que va proporcionar quasi 8.000 fragments ceràmics. Per les característiques que ofereix aquest nivell, abundància de materials i fiabilitat, ha estat diverses vegades objecte d'estudi, ja sigui de tipus monogràfic sobre algun dels materials apareguts com ara les parets fines (Puerta 1989) i les àmfores (Comas 1991) o bé integrat en l'anàlisi general sobre la circulació de la vaixel·la sud-gàl·lica a la ciutat de *Baetulo* (Comas *et al.* 1994). En aquests treballs, l'any 1991 es proposava una datació vers els anys 20/30 d.e. per a la inutilització del pou, per la presència de sis o set fragments de *terra sigillata* sudgàl·lica. També es destacava l'existència de diverses estampilles de ceramistes d'Arezzo: *A. Tittius Figulus*, *A. Vibius Scrofula*, *P. Titi*, *P. Herctorius* i *L. Gellius Quadratus* (Comas 1991: 333). Malgrat això, l'any 1994 el reompliment del pou es publicà de nou amb la finalitat d'argumentar la presència de la vaixel·la sud-gàl·lica a *Baetulo* en època de Tiberi. Aquest cop es remarca la total absència de *terra sigillata* sud-gàl·lica, tot i que l'argumentació sobre l'arribada d'aquesta ceràmica a la ciutat durant el període tiberià, es mantindrà per la presència d'algunes peces de la forma Drag. 29a. Aquestes peces, procedents d'excavacions antigues, es conserven en el fons del museu de Badalona (Tarrats 1975). La data d'amortització també es manté en època de Tiberi per la presència en el reompliment del pou de les formes de *terra sigillata* itàlica Goudineau 36, 39 i 43 (Comas *et al.* 1994: 84-85).

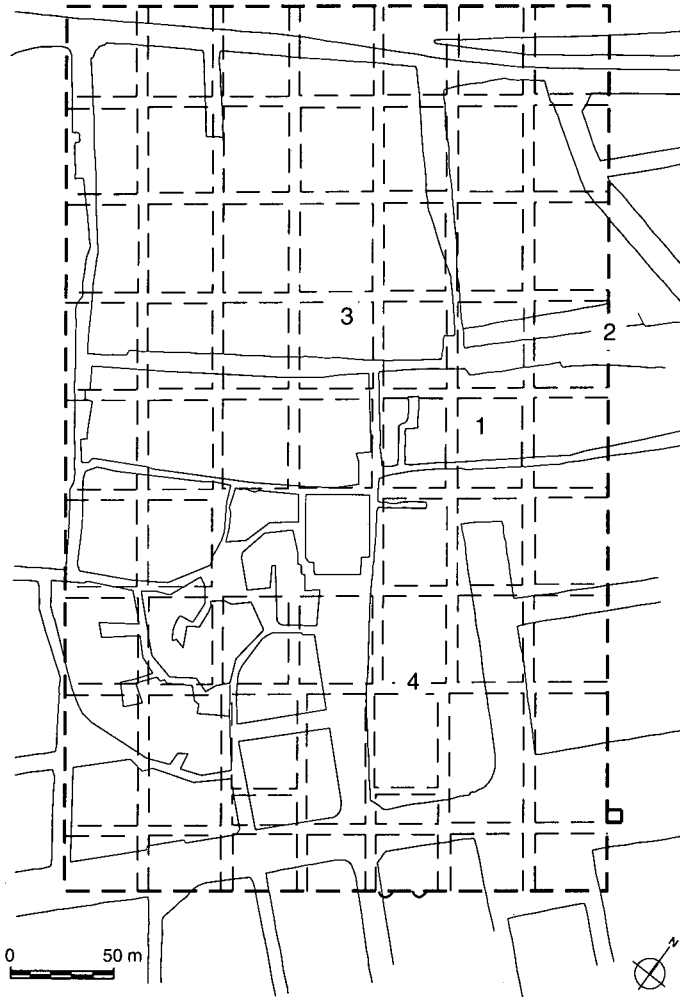

FIGURA 1: Situació de les excavacions revisades (1. carrer Fluvià; 2. carrer Pujol; 3. carrer Lladó; 4. Pça. Font i Cussó).

<i>Prearetina o presigillata sud-gàl·lica</i>		Consp. 7 o Pre-sigga 20/Pre-sigga 30 (2)
<i>Terra sigillata itàlica</i>	<i>Primera etapa de fabricació, vers 40 a.e</i>	Plat Consp. 1.1 (2) Plat Consp. 4.2.1 (1) Copa Consp. 7 (8) Plat Consp. 10.1 (2)
	<i>Apareixen vers 20/15 a.e.</i>	Plat Consp. 2.2.1 (1) Plat Consp. 4.3 (1) Plat Consp. 4.4.2 (1) Plat Consp. 12.1 (6) Copa Consp. 13 (2) Copa Consp. 13.2.3 (2) Copa Consp. 14.1 (7) Copa Consp. 14.4 (3)
	<i>Apareixen vers 15/10 a.e.</i>	Plat Consp. 18.2 (2)
	<i>Apareixen a partir del canvi d'era</i>	Plat. Consp. 20.3.2 (1)
<i>Terra sigillata sud-gàl·lica</i>		Copa possible Ritt. 9 (1) Copa possible Drag. 29 (1) Possible gobelet amb decoració (1)

TAULA 1: Formes identificables de l'excavació del carrer Fluvià (entre parèntesis, nombre d'individus).

Sitja			
<i>Terra sigillata itàlica</i>			Plat Consp. 1.1 (2) Copa Consp. 8 (1)
Cisterna	<i>Terra sigillata itàlica</i>	<i>Apareixen vers 20/15 a.e</i>	Plat Consp. 11 (1) Copa Consp. 22 (1)
		<i>Apareixen a partir del Regnat de Tiberi</i>	Copa possible Consp. 23 (1) Copa Consp. 32.5 (1)
<i>Terra sigillata sud-gàl·lica</i>		<i>Apareixen a partir del regnat de Tiberi</i>	Possible plat Drag. 2/21 (1) Plat Drag. 18 a (4) Plat Drag. 15/17 (6)
		<i>Típiques d'època clàudia</i>	Copa Drag. 24/25 b (5) Copa Drag. 27 possible b (5) Copa Drag. 27 b (3) Copa Drag. 29 b (1)

TAULA 2: Formes identificables de l'excavació del carrer Pujol (entre parèntesis, nombre d'individus).

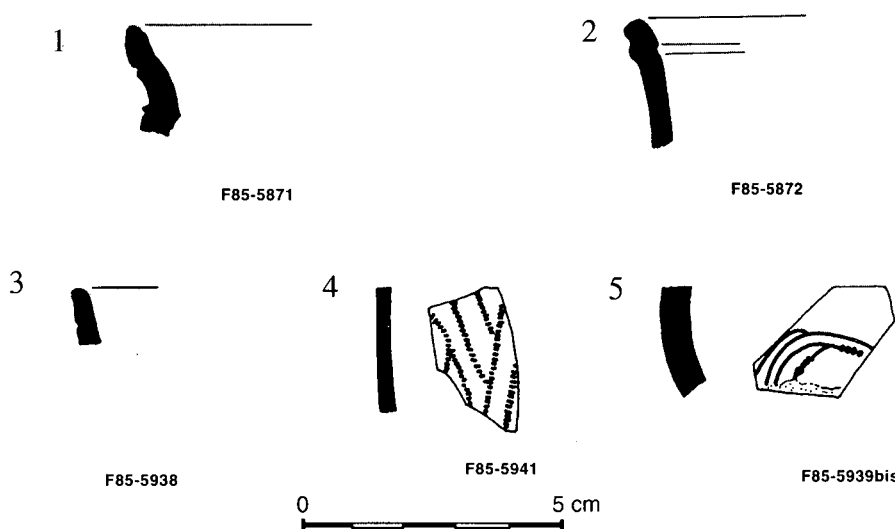

FIGURA 2: Excavació del pou de la casa del carrer Fluvià. Formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 18.2 (núm. 1), Consp. 20.3.2 (núm. 2); formes de *terra sigillata* sud-gàl·lica: possible Ritt. 9 (núm. 3), possible gobelet (núm. 4), possible Drag. 29 (núm. 5).

Un cop revisada tota la *terra sigillata* del reompliment del pou, hem pogut comprovar que dels cent quaranta-vuit fragments documentats en total, tres corresponen a ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica (Taula 1, Figura 2). Cent vint-i-cinc són de *terra sigillata* itàlica (Taula 1, Figura 2), dels quals n'hem pogut identificar la tipologia de quaranta-tres, cap d'ells de la forma Goudineau 43. A més, cal destacar que, si bé onze fragments del conjunt de *terra sigillata* itàlica presenten marques de ceramistes, dels quals vuit es poden atribuir al taller d'Arezzo, no hem documentat cap estampilla corresponent a *P. Hertorius*, ni a *L. Gellius Quadra-*

tus (Taula 3)¹. A l'últim, també hem comptabilitzat vint fragments de ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica², tot i que només dos s'han pogut identificar amb un tipus determinat (Taula 1).

¹ No entrarem en detall en l'anàlisi de les marques de ceramista en aquest treball ja que aquestes formen part d'un altre estudi (Madrid, 1999).

² A més de les produccions de ceràmica *terra sigillata* itàlica, *terra sigillata* sud-gàl·lica i *terra sigillata* hispànica, hem diferenciat una sèrie de peces que podrien correspondre a les primeres formes d'evolució de la *terra sigillata* itàlica pro-

Context i marca		Núm.	Atribució
C/ Fluvià			
TSI	A.TITI/FIGUL	1	oficina d'A. Titius (O.C. 2002)
	L.T.C.	2	oficina de L. Titius Caupo (O.C. 2055)
	AVI[]/SCRO[]	1	oficina d'A. Vibius Scrofula (O.C. 2327)
	AVI/CCP	1	oficina d'A. Vibius Scrofula (O.C. 2327)
	PUB/TITI	1	oficina de Publius (et) Titius (B.H. 227), o bé de Titius (O.C. 1445), possible operari de Publius August
	EV[]	1	oficina de Cn. Ateius Evhodus (O.C. 161)
	S.E	1	oficina de Sextus Petronius (O.C. 1301)
	P.C.N	1	no es coneix ni el <i>nomen</i> ni el <i>cognomen</i> (O.C. 350)
	M.GRA[]/LIUS.[]	1	oficina de M. Gratilius Menudurus (O.C. 766 k)
	E/NVDVRVS		
C/ Pujol, Cisterna			
TSI	S.M.P	1	<i>in planta pedis</i> (O.C. 1059)
TSS	MAND OF	1	oficina d'Amandus (Oswald 1964: 114)
	OF CANT	1	oficina de Cantus (Oswald 1964: 58)
	CAN.II	1	oficina de Cantus (Oswald 1964: 58)
	CIPET ?	1	oficina no identificada
	FELICITE	1	oficina de Felix (Oswald 1964: 120-121)
	GALLI-MAN	1	oficina de Gallicanus (Oswald 1964: 130)
	OF.LABIO	5	oficina de Labio (Oswald 1964: 157)
	OF.LAB[]	1	oficina de Labio (Oswald 1964: 157)
	OF.[]	1	possible oficina de Labio (Oswald 1964: 157)
C/ Lladó, fase 2			
TSI	TIYRC	1	oficina de L. Titius Thyrsus (O.C. 2061)
	E[]/P.CO[]	1	oficina d'Eros P. Corneli (O.C. 499)
C/ Lladó, fase 3			
TSH	G.ANNITR ?	1	possible oficina de G. Annus Tritiensis (Sáenz & Sáenz 1999: 103)
C/ Lladó, fase 4			
TSS	[]ONOS	1	oficina de Sacironos (B.H. 151)
	[]SILVAN[]	1	oficina de Silvanus (Oswald 1964: 301)
Pça Font i Cussó, fase 3			
Taberna A, botiga			
TSS	SULPICIV	1	oficina de Sulpicius (Oswald 1964: 308)

TAULA 3: Marques de ceramista identificades en les excavacions revisades (TSI: *terra sigillata* itàlica; TSS: *terra sigillata* sud-gàl·lica; TSH: *terra sigillata* hispànica).

La constatació de la presència de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica en el reompliment del pou ens permet confirmar plenament la seva data d'amortització a partir dels anys 15/20 d.e., moment en què també es poden considerar vigents les formes

duïdes en els tallers itàlics a partir de mitjan segle I a.e., definides per Goudineau (1968: 322-336) com a prearetines; però també es podrien adscriure a les ceràmiques que es fabriquen en els tallers del sud de la Gàl·lia en època d'August, definides per Passelac (1986) com a presigillates sudgàl·liques. Atès que les característiques físiques i tipològiques d'ambdues produccions són difícils de distingir, hem decidit proporcionar les dues possibilitats en els contextos analitzats en aquest estudi en els quals apareixen aquest tipus de peces. Quant a la seva classificació, per a la tipologia itàlica hem utilitzat Ettliger *et al.* (1990); i, per a la tipologia sud-gàl·lica, Passelac (1993).

clàssiques de *terra sigillata* itàlica Consp. 18.2 i Consp. 20.3.2. documentades en aquest conjunt.

Quant a la resta de materials que acompanyaven la ceràmica *terra sigillata* en aquest context, cal destacar que els més moderns es poden datar en un moment similar i ens corroboren la cronologia proposada per a la vaixel·la sud-gàl·lica. Es van documentar, entre d'altres, diversos gobelets de ceràmica de Parets Fines corresponents a la forma Mayet XXIV i també dels anomenats tipus *Aco*, produccions que s'inicien amb August i que continuaran vigents durant tota la primera meitat del segle I d.e. (Puerta 1989: 68-73). També nombrosos fragments de llànties de volutes, que es documenten a partir d'August, característiques d'època clàudia, i

que continuen vigents fins a època flàvia. Quant a les àmfores, les més nombroses es corresponen amb la forma Pascual 1, cinc d'elles amb l'estampilla *M. Porcius*; i Dressel 2/4 de la tarraconense, ur.a d'elles amb la marca *PTE*. L'estampilla *M. Porcius* es va produir entre l'últim quart del segle I a.e. i el primer quart del segle I d.e. (Comas 1991, 1997), mentre que la marca *PTE* es documenta en contextos de primer quart de segle I d.e. (Comas 1997).

Així doncs, l'anàlisi d'aquest conjunt de materials, ens permet plantejar la hipòtesi que el reompliment del pou respongui a l'acció d'un sol moment, feta amb aportació de terres amb abundant material ceràmic, part d'ell residual, entre el qual els fragments de *terra sigillata* sud-gàl·lica són els que responen a l'època contemporània a l'amortització. Això confirmaria la datació tiberiana i la presència de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica en aquest moment.

3. LA REVISIÓ DELS CONTEXTOS DEL CARRER PUJOL

Durant les excavacions portades a terme l'any 1976 al carrer Pujol, es van obrir cinc cales que van proporcionar diversos nivells i estructures d'època romana. A la cala núm. 2 van aparèixer dos murs paral·lels en direcció NE/SO que delimitaven un espai de 12 metres d'amplada, i que podrien pertànyer al peristil d'una casa construïda en època clàudia (Tarrats 1976: 4-6; Padrós 1985: 22-25). Al centre del possible peristil es va documentar una gran cisterna circular de quasi 3 metres de diàmetre, amb coberta de cúpula, que va proporcionar gran quantitat de material ceràmic. Al nord d'aquesta estructura, va aparèixer una sitja d'aproximadament 1,50 metres de diàmetre que, com la cisterna, contenia abundant material ceràmic.

Aquesta sitja és una de les estructures més interessants de l'excavació i estava amortitzada per un reompliment que proporcionà més de 4.000 fragments ceràmics. Entre aquests, la presència de ceràmica *terra sigillata* es va documentar només en els nivells superiors, essent absent en els nivells inferiors. Tot i així, l'existència de diferents estrats es va considerar tan sols com a possible, a causa de les dificultats del procés d'excavació. Segons Tarrats (1976: 5), en cas que aquests diferents estrats haguessin existit realment, és possible que el reompliment s'hagués efectuat en dos moments diferents, però amb una diferència cronològica escassa. Final-

ment, l'anàlisi del dipòsit es va fer de manera unitària i, d'acord amb la cronologia aportada per la ceràmica *terra sigillata* itàlica, es proposà una datació cap a finals del tercer quart del segle I a.e., vers l'any 25, per a l'amortització d'aquesta estructura (Tarrats 1976: 5).

Posteriorment, en el marc de dos estudis específics centrats en les àmfores documentades en aquest reompliment (Comas 1985a; 1985b), es publicà per primera vegada la ceràmica *terra sigillata* de la sitja. En ambdues anàlisis es destaca, d'una banda, la presència d'alguns fragments de ceràmica presigillada, i d'una altra, les formes Goudineau 1 i Goudineau 5 de *terra sigillata* itàlica. La datació que, basada en aquests fragments, proposa l'autora per a la inutilització de la sitja és d'abans de l'any 30 a.e. (Comas 1985a: 18) o d'abans dels anys 40/30 a.e. (Comas 1985b: 162).

En el nostre cas, un cop revisada la ceràmica *terra sigillata* procedent del reompliment d'aquesta estructura, hem pogut comprovar que hi ha cinc fragments corresponents a produccions de *terra sigillata* itàlica, essent absent la ceràmica presigillada. D'aquests, només tres tenien forma i s'han pogut identificar amb una tipologia determinada (Taula 2, Figura 3) que es correspon amb la proporcionada per Comas. La cronologia aportada per aquestes peces, i més concretament per la forma Goudineau 5/Conspectus 8, ens proporciona un *terminus post quem* per a l'amortització d'aquesta estructura que podem situar, coincidint amb Tarrats, en els primers anys del principat d'August.

Quant a la resta de produccions presents en aquest reompliment, la presència de les formes de ceràmica de Parets Fines més modernes, Mayet XIV i Mayet XXXIII (Puerta 1989: 51-53), ens situen també en el principat d'August. Pel que fa a les àmfores, cal destacar la documentació de les formes fabricades a la Laietània, Laietana 1 i Pascual 1, que es comercialitzen conjuntament a partir del tercer quart del segle I a.e. (Comas 1997: 122-123).

L'altra estructura interessant d'aquesta excavació és la cisterna que ocupava el centre del possible peristil i que estava amortitzada per un únic reompliment amb més de 2.600 fragments ceràmics. En l'estudi general sobre l'excavació, es destaca la documentació de vint peces de *terra sigillata* sud-gàl·lica amb marca de ceramista i s'estableix el moment de la seva inutilització a mitjan segle I d.e. (Tarrats 1976: 5). No serà fins l'any 1994 que es publicarà per primera vegada la ceràmica *terra sigillata* procedent d'aquest dipòsit.

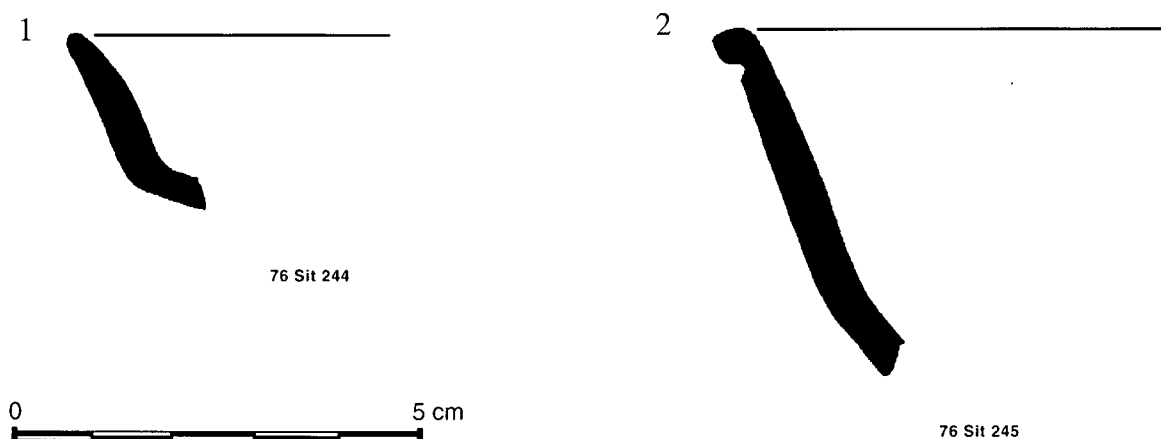

FIGURA 3: Excavació de la sitja del carrer Pujol. Formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 1.1 (núm. 1), Consp. 8 (núm. 2).

L'anàlisi formava part d'un estudi més ampli centrat en la presència i difusió de la vaixel·la del sud de la Gàl·lia a la ciutat de *Baetulo* (Comas *et al.* 1994). Per aquest motiu es va prestar atenció especial a les peces de *terra sigillata* sud-gàl·lica, deixant de banda les produccions itàliques considerades com a residuals en aquest conjunt. Es destaca així la presència abundant de fragments corresponents a formes típiques del període Claudi/Neró: Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 18, Drag. 15/17, Drag. 30, Ritt. 1 i Ritt. 8. Igualment, es presenten nou marques de ceramistes atribuïbles al taller de La Graufesenque: cinc de l'oficina de *Labio* sobre Drag. 24/25 i Drag. 18, una d'*Amandus* sobre Drag. 15/17, una de *Felix* sobre Drag. 24/25, una de *Cantus* sobre una forma indeterminada i una amb les sigles *SMP* sobre Drag. 27. També es corrobora la cronologia d'inutilització de la cisterna a mitjan segle I d.e., d'acord amb aquests materials i els que acompanyen la *terra sigillata* sud-gàl·lica en aquest context (Comas *et al.* 1994: 85-92).

La nostra revisió ens ha permès observar que dels cinquanta-tres fragments de *terra sigillata* apareguts en el reompliment que amortitza aquesta estructura, quaranta són de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica. D'aquests, vint-i-dos s'han pogut identificar amb una tipologia determinada (Taula 2, Figura 4), amb un clar predomini de les formes que es comencen a fabricar a partir de l'any 40 d.e., representades en aquest conjunt per les copes: Drag. 24/25b, Drag. 27b i Drag. 29b. Quant als plats, s'identifiquen formes que apareixen ja amb Tiberi i que tenen una llarga continuïtat en els mercats: Drag. 18a i Drag. 15/17. Entre aquestes, hi ha un nombre important que presenten marques de ceramista l'activitat dels quals està documentada a partir del regnat de Claudi, per la qual cosa es po-

den inserir en la mateixa cronologia que les copes (Taula 2). Malgrat tot, cal destacar que no hem documentat cap fragment de les formes Ritt. 1, Ritt. 8, ni Drag. 30³ citades per Comas *et alii* (1994: 85). A més, la peça amb la marca *SMP*, que aquests autors atribueixen a una forma Drag. 27, és una copa itàlica tardana, forma Consp. 32.5, amb una cartella *in planta pedis* (Figura 4). Pel que fa al conjunt de marques de ceramista sobre *terra sigillata* sud-gàl·lica, hem comptabilitzat un total de tretze estampilles i, a excepció d'una que no hem pogut identificar, la resta són atribuïbles al taller de La Graufesenque (Taula 3).

Quant a la resta del conjunt de *terra sigillata*, un fragment informe correspon a ceràmica presigillada i onze a produccions itàliques. D'aquests només quatre eren fragments amb forma i s'han pogut adscriure a una tipologia determinada (Taula 2).

L'anàlisi del material ens ha permès, doncs, corroborar la cronologia proposada anteriorment per a la inutilització d'aquesta estructura, a mitjan segle I d.e., i inferir, com també destacaven Comas *et al.* (1994: 85), que, en el moment de formació d'aquest estrat, la substitució de la vaixel·la itàlica, que apareix de manera ínfima, per la sud-gàl·lica, que suposa més del 75% del total de *sigillata*, ja s'ha produït de manera ferma a la ciutat. Per tant, es pot considerar com a residual la *terra sigillata* itàlica documentada en aquest conjunt.

³ Les formes Ritt. 8 i Drag. 30 apareixen esmentades en el text. La forma atribuïda a una Ritt. 1 deu correspondre a la peça que hem documentat com a possible forma Drag. 2/21.

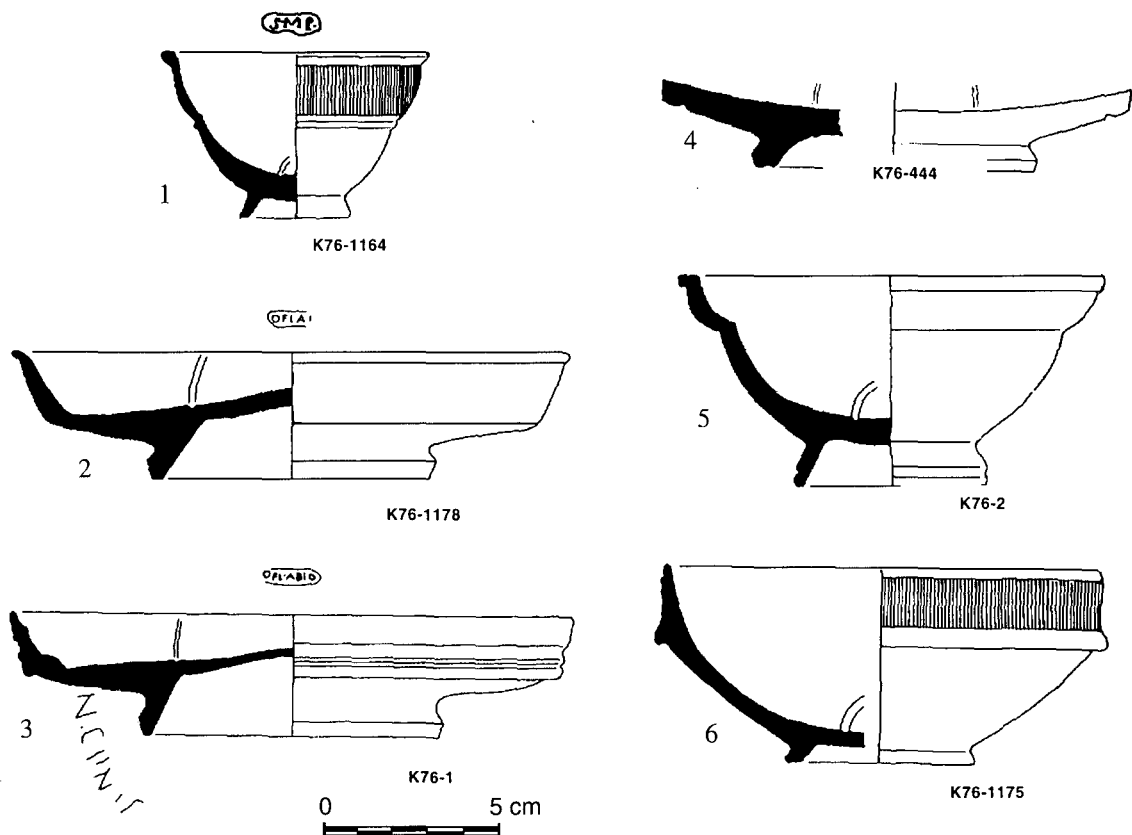

FIG. JRA 4. Excavació de la cisterna del carrer Pujol. Formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 32.5 (núm. 1); formes de *terra sigillata* sud-gàl·lica: Drag. 18a (núm. 2), Drag. 15/17 (núm. 3), Drag. 29b (núm. 4), Drag. 27b (núm. 5), Drag. 24/25b (núm. 6) (la marca de la peça núm. 1 a E. 1:1).

Pel que fa a la resta del context, el material és força homogeni, essent el residual escàs. El més modern i contemporani al conjunt de *terra sigillata* sud-gàl·lica és la ceràmica africana, amb formes típiques de la fàcies juli-clàudia: Ostia II 302, Ostia II 303, Ostia II 306 i Ostia II 312 (Aquilué 1985: 210-211). També les formes bètiques de ceràmica de Parets Fines Mayet XXXVII i Mayet XXXIV, les quals s'han imposat als productes itàlics que patien una davallada des d'August (Puerta 1989: 53-56). També la majoria de les àmfores (Comas 1985a: 23-25), entre les quals cal destacar la marca *Maealex* sobre àmfora Dressel 20 (Comas 1997: núm. 206), estampilla que es va documentar a Colchester i a Ubbergen, en contextos que es daten entre l'any 43 i 61 d.e. (Comas 1997: 79).

Per tant, es pot plantejar la hipòtesi que el reompliment de la cisterna respongui a la seva utilització com a abocador durant un curt període de temps, o bé, atès que el conjunt es presenta molt homogeni i amb poc material residual, que s'amortitzi d'una sola vegada a mitjan segle I d.e.

4. LA REVISIÓ DELS CONTEXTOS DEL *CARDO* I EL PATI DE LA CASA DEL CARRER LLADÓ

Les diverses intervencions arqueològiques portades a terme al solar situat al carrer Lladó entre els números 45 i 53 des de la fi de 1981 fins a 1986, van permetre posar al descobert les restes d'una *domus*, descoberta en gran part l'any 1927 (Serra Ràfols 1927: 100-111), un pati situat al NE de la part central de la casa i els vestigis d'un *cardo* que limitaria el pati per l'est, i que portaria una direcció NO/SE, és a dir, muntanya-mar.

La seqüència estratigràfica proporcionada per aquestes intervencions, va permetre establir les diferents fases cronològiques que es van succeir a la zona del pati i del *cardo* des dels primers moments d'ocupació fins a l'amortització de la zona, documentada en època flàvia. Aquesta amortització va

comportar l'espoliació des de temps antic d'algunes de les seves estructures abans de ser omplertes amb nivells que les van cobrir totalment durant la primera meitat del segle II d.e. (Puerta & Rodríguez 1987: 183-188; Guitart, Padrós & Puerta 1991: 36-40).

4.1. Primera fase

Els vestigis més antics documentats a la zona que després ocuparà el pati i el *cardo* són diversos forats fets a la terra verge per encaixar-hi *dolia*, restes de dos petits forns i un tram d'un desguàs que no s'ha pogut relacionar amb cap altra estructura. No hi ha dades per establir la cronologia inicial d'aquestes restes, però es coneix el moment en què s'amortitzen pel nivell que terraplenaria la zona en la segona fase.

4.2. Segona fase

En època d'August, durant l'últim quart del segle I a.e., se situa el condicionament de la zona ocupada pel pati i el *cardo*. S'efectuen rebaixos, palesos sobretot a la zona dels *dolia*, on només es troba la part final dels forats on anaven encaixats. Es reomplen aquests forats i d'altres irregularitats del terreny amb aportació de terres, part de les quals procedeixen possiblement dels propis rebaixos realitzats a la zona. S'amortitza un dels forns. I s'inutilitza l'antic desguàs.

Aquestes aportacions de terra configuren una sèrie d'estrats dels quals aquí només n'analitzarem un de manera exhaustiva, l'estrat 113, que es trobava a la zona nord del pati i reomplia diversos forats de *dolia* i una gran irregularitat del terreny. La resta⁴ presenten poc material, i els fragments de ceràmica *terra sigillata* itàlica documentats, tot i la seva importància, no són en gairebé cap cas fragments amb forma (Figura 5).

Per sobre d'aquests nivells van aparèixer una sèrie d'estructures que han estat relacionades amb una possible indústria destinada a l'elaboració i envasament de vi (Puerta & Rodríguez 1987: 183-188; Guitart, Padrós & Puerta 1991: 36-40; Comas 1991: 331-333). És per això que l'estrat 113 ha estat diverses vegades objecte d'estudi, bé per tal d'establir el moment de condicionament de la zona i el possible inici d'aquesta indústria (Puerta & Ro-

dríguez 1987), bé integrat dins l'anàlisi de la difusió de les àmfores de vi produïdes a la Laietània, de la forma Pascual 1 (Comas 1991). En el primer estudi es destaca la presència de nou fragments de ceràmica presigillada i quinze de *terra sigillata* itàlica, correctament identificades, a més d'una peça amb marca de ceramista. D'acord amb aquest material i la resta del context, es proposa una cronologia al voltant dels anys 20/10 a.e. per a la formació de l'estrat (Puerta & Rodríguez 1987: 188). El segon estudi destaca l'abundància de peces de *terra sigillata* itàlica i proporciona les formes identificables⁵ i, d'acord també amb la resta del material del context, proposa una datació lleugerament posterior situada en l'últim decenni abans de l'era (Comas 1991: 333).

Un cop revisat de nou el material, hem observat que dels més de 7.000 fragments ceràmics documentats en l'estrat 113, quaranta-quatre són de ceràmica *terra sigillata*. D'aquests, cinc es corresponen amb ceràmica prearetina o presigillada sud-gàl·lica, tres d'ells amb forma i identificables amb una tipologia determinada, i trenta-nou a fragments de ceràmica *terra sigillata* itàlica, dels quals quinze tenen forma i són identificables (Taula 4, Figura 6). També destaquen d'aquest conjunt dues peces de *terra sigillata* itàlica amb marca de ceramista (Taula 3).

És remarcable el fet que totes les peces de *terra sigillata* itàlica tenen una cronologia inicial a l'entorn de l'any 20/15 a.e., a excepció de la forma Consp. 8 que es comença a produir cap a l'any 30 a.e., per la qual cosa considerem que tota la ceràmica *terra sigillata* itàlica documentada és contemporània al moment d'anivellació, sense que hi hagi peces residuals. Les més abundants es corresponen amb les formes del servei I de Haltern, entre les quals destaca la copa Consp. 14, de la qual hem pogut documentar la subforma Consp. 14.1 i la subforma Consp. 14.4. Totes dues tenen el moment inicial de producció vers l'any 15 a.e. però la primera d'elles, que és molt abundant a Dangstetten (15/10-9 a.e.), es documenta ja de manera minoritària a Haltern (7 a.e./9 d.e.), per la qual cosa es considera que ja no es produeix a partir del canvi d'era. La subforma Consp. 14.4 sembla vigent fins a la fi del principat d'August. També assenyalar que són pràcticament absents les formes anomenades clàssiques. Només es documenten dos fragments de copa forma Consp. 22, malgrat que té una cronologia inicial que se situa a l'entorn de l'any 15 a.e., perquè ja

⁵ Per error s'anomenen les formes Goudineau 2/Consp. 7 i Goudineau 28/Consp. 19.2 que no apareixen en aquest context.

⁴ Estrats 79, 80, 97, 117, 125 i 156.

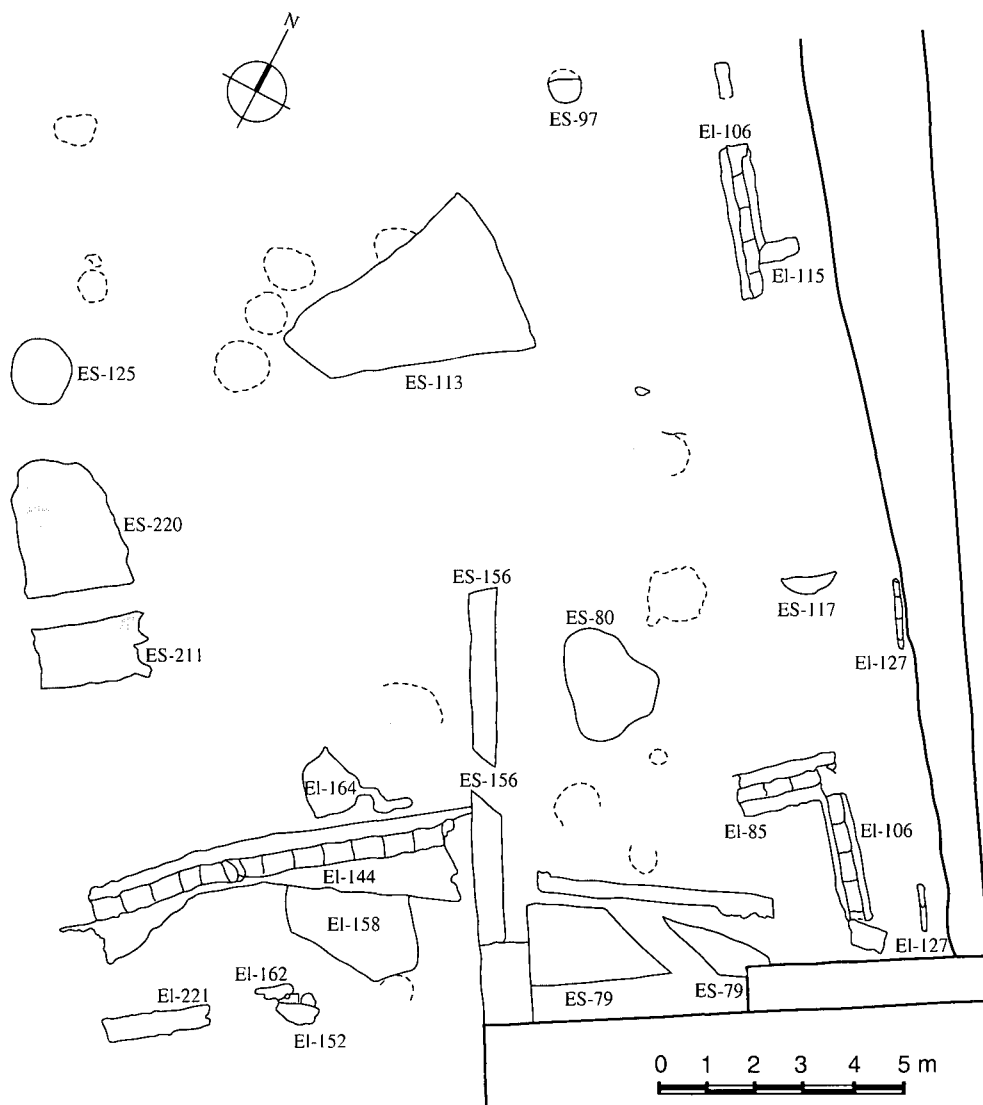

FIGURA 5: Croquis de part del pati i del *cardo* de la casa del carrer Lladó.

està documentada a Dangstetten i també a Oberaden (11/9 a.e.).

L'homogeneïtat cronològica de totes les peces de *terra sigillata* itàlica ens proporciona un horitzó per a la formació d'aquest estrat que podem situar en els últims quinze anys del segle I a.e., cronologia en què també es poden inserir les formes més modernes de ceràmica de Parets Fines, Mayet XXI, Mayet XIV, Mayet XI i Mayet XXXIII (Puerta 1989: 63-65), com també les àmfores Dressel 28, Dressel 7/11, Haltern 70, i les formes de la Laietània, Laietana 1 i Pascual 1 (Comas 1991: 331-333).

Quant a les estructures que van aparèixer per sobre dels nivells de condicionament, es va documentar la construcció d'una col·lectora i d'una conducció de ceràmica paral·leles, que marquen l'existència d'un *cardo* situat al límit NE de l'excavació. A la zona del pati, es va constatar l'e-

xistència d'una empremta on hi aniria encaixada una gran premsa; tres dipòsits quadrats que presenten la mitja canya típica d'estructures destinades a la contenció de líquids, i també una capa de cendres entre el revestiment i el mur per tal d'impermeabilitzar-los; una claveguera de desguàs dels dipòsits, que tallava els estrats 79 i 156 (Figura 5); i divuit àmfores de la forma Pascual 1, col·locades cap per avall, a 16 cm una de l'altra, alineades en dues fileres, algunes de les quals s'inserien directament a la terra verge i d'altres sobre l'estrat 80 (Figura 5).

La data de construcció d'aquestes estructures relacionades amb la possible indústria del vi és difícil d'establir, ja que no hi ha trinxeres de fonamentació relacionades amb elles. Mentre que uns autors proposen una cronologia d'època d'August, d'acord amb el material procedent de l'estrat 113 (Rodríguez & Puerta 1985: 188; Comas 1991: 333), altres les situen en època clàudia, a partir dels

Segona fase			
<i>Prearetina o presigillata</i>			Plat Consp. 1.1 o bé Pre-sigga 10 (2)
<i>sud-gàl·lica</i>			Plat Consp. 12.1 o bé Pre-sigga 90 (1)
<i>Terra sigillata itàlica</i>			Plat Consp. 2.3.1 (1)
			Copa Consp. 8 (2)
			Plat Consp. 12 (1)
			Copa Consp. 13 (1)
			Copa Consp. 14 (1)
			Copa Consp. 14.1 (2)
			Copa Consp. 14.4 (2)
			Copa Consp. 22 (2)
			Copa Consp. R 11.1.1 (1)
Tercera fase			
<i>Terra sigillata sud-gàl·lica</i>	<i>preflàvies</i>		Gobelet Haltern 16 (4)
			Plat Drag. 15/17 (1)
			Plat Drag. 18 a (2)
			Copa Drag. 24/25 b (5)
			Copa Drag. 27 b (4)
			Copa Drag. 29 a (1)
			Copa Drag. 29 b (7)
			Copa Drag. 30 (2)
			Bol Drag. 33 a 1 (1)
	<i>flàvies</i>		Copa Drag. 37 a (4)
<i>Terra sigillata hispànica</i>			Cantimplora Hermet 13 (1)
			Copa Drag. 27 (1)
			Copa Drag. 37 (2)
Quarta fase			
<i>Terra sigillata sud-gàl·lica</i>	<i>preflàvies</i>		Plat Drag. 18 a (2)
			Gobelet Haltern 16 (1)
			Copa Drag. 27 (3)
			Copa Drag. 29 a (1)
			Copa Drag. 30 (2)
			Copa Drag. 29 b (4)
	<i>flàvies</i>		Copa Drag. 35 (1)
			Copa Drag. 37 (1)
<i>Terra sigillata hispànica</i>			Cantimplora Hermet 13 (1)
			Plat Drag. 15/17 (1)
			Plat Drag. 36 (1)
			Copa Drag. 35 (2)
			Copa Drag. 37 (2)

TAULA 4: Formes identificables de l'excavació del carrer Lladó (entre parèntesis, nombre d'individus).

materials procedents dels estrats que veurem a la tercera fase i que estan relacionats amb la remodelació del *cardo* (Guitart, Padrós & Puerta 1991: 40). El que sabem amb seguretat és que tant el pati com el *cardo* estaven coberts per nivells que se situen a la fi del segle I d.e., i que marquen l'amortització de tota la zona. En aquest context, només podem dir que la possible indústria del vi s'ha de situar entre el *terminus post quem* determinat per l'anivellament augusteu i el *terminus ante quem* situat a la darreria de l'època flàvia, sense que es pugui precisar més.

4.3. Tercera fase

En època clàudia es va situar la remodelació de la zona del *cardo* que limitava el pati per l'est (Guitart, Padrós & Puerta 1991: 39-40). Es van documentar els nivells que reomplien i amortitzaven la col·lectora i la conducció de ceràmica de la fase precedent, alhora que anivellaven la zona per a la construcció d'una nova col·lectora i d'una claveguera que en sentit perpendicular al carrer i procedent del pati, hi aniria a desguassar. També es van excavar

els nivells de preparació de la nova pavimentació del carrer, que en aquest moment puja el seu nivell. D'aquesta pavimentació s'ha pogut documentar un fragment al nord del carrer i un altre a la zona sud, coincidint amb el límit de l'excavació per aquesta banda. Tots els estrats⁶ relacionats amb aquesta fase es van considerar com un sol nivell i d'aquesta manera es van representar en la planimetria corresponent, fet que ens obliga a analitzar-los també de manera unitària.

Aquest conjunt d'estrats va proporcionar més de 26.000 fragments ceràmics, dels quals tres-cents trenta-un corresponen a ceràmica *terra sigillata*. D'aquests, set fragments són de ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica; dos-cents divuit de *terra sigillata* itàlica; vuitanta-set de *terra sigillata* sud-gàl·lica, trenta-un amb forma i identificables amb una tipologia determinada; i dinou de *terra sigillata* hispànica, cinc amb forma i identificables, un amb marca de ceramista (Taula 3).

Hem centrat la nostra anàlisi en la ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica i hispànica (Taula 4, Figura 6), ja que les produccions de prearetina o presigillata sud-gàl·lica i les de *terra sigillata* itàlica són clarament residuals.

Tot i que en el conjunt de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica hi ha un nombre important de material característic d'època clàudia (copes formes Drag. 24/25 b, Drag. 27 b, Drag. 29 b), la cronologia més moderna ens ve proporcionada pels quatre fragments de la forma Drag. 37 que ens indiquen que ens trobem, sense cap mena de dubte, en època flàvia. Probablement haguem de situar la remodelació del carrer a l'inici dels flavis, ja que l'estrat que amortitza finalment el carrer ens proporciona un *terminus ante quem* que se situa en el regnat de Domicià, com veurem en analitzar la quarta fase.

D'altra banda és interessant destacar la presència de la ceràmica *terra sigillata* hispànica amb formes que tenen el seu paral·lel en els models sudgàl·lic (Hermet 13, Drag. 27 i Drag. 37), ja que és el context més antic en què hem pogut constatar aquesta producció en el jaciment de *Baetulo*. Els problemes de datació que presenta, encara avui dia, aquesta classe ceràmica (Buxeda & Tuset 1996), fa que no utilitzem les peces d'aquesta producció per proposar cronologies.

Quant a la resta de material del context, el més modern està representat per les formes de Parets Fi-

nes Mayet XXXIV, Mayet XXXVII/XXXVIII i Mayet XL/XLII (Puerta 1989: 61-63), formes bètiques que apareixen a partir de l'any 30/40 d.e., característiques de tota la segona meitat del segle I d.e. També per les àmfores Dressell 7/11 i Dressell 20, formes amb una cronologia que arriba fins a la primera meitat del segle II d.e. Com també per les formes de ceràmica de cuina africana Ostia II 303 i Ostia II 306, que tot i que apareixen amb Tiberi, es documenten fins a la primera meitat del segle II d.e.

4.4. Quarta fase

L'últim context d'aquesta excavació que hem analitzat correspon a un conjunt d'estrats⁷ que denoten l'amortització tant del pati com del *cardo* i que es va situar en època flàvia (Puerta & Rodríguez 1987: 188; Guitart, Padrós & Puerta 1991: 40). Aquests nivells reomplien parcialment els tres grans dipòsits, cobrien la major part del pati, part de la zona situada al nord d'aquest, on els trobem directament sobre els estrats augusteus que amortitzaven els forats de *dolia* de la primera fase, i tota la zona corresponent al *cardo*.

Dels més de 14.000 fragments ceràmics que van aparèixer en aquest conjunt, cent vuitanta-sis pertanyen a la classe *terra sigillata*. D'aquests, sis fragments corresponen a ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica; cent quinze fragments a *terra sigillata* itàlica; quaranta-sis fragments a *terra sigillata* sud-gàl·lica, quinze amb forma i identificables amb una tipologia determinada, dues amb marca de ceramista (Taula 3); i divuit a *terra sigillata* hispànica, set amb forma i identificables.

Com en la fase anterior, hem centrat la nostra anàlisi en la ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica i hispànica (Taula 4, Figura 6), ja que les produccions de prearetina o presigillata sud-gàl·lica i les de *terra sigillata* itàlica són absolutament residuals.

Ens trobem davant el reompliment intencionat de la zona fet amb l'aportació de terres que contenen gran quantitat de material residual. Les peces de *terra sigillata* sud-gàl·lica, forma Drag. 37 i forma Drag. 35, que forma part del servei A flavi definit per Vernhet (1976: 13-27), així com la vaixel·la hispànica que augmenta la seva presència en relació amb el total de ceràmica *sigillata*, ens situen ja clarament en plena època flàvia. La ceràmica de cuina africana amb les formes que ja apareixen en època

⁶ Estrats 96, 104, 114, 116, 119 i 126.

⁷ Estrats 60, 63, 70, 72, 90, 108, 123 i 124.

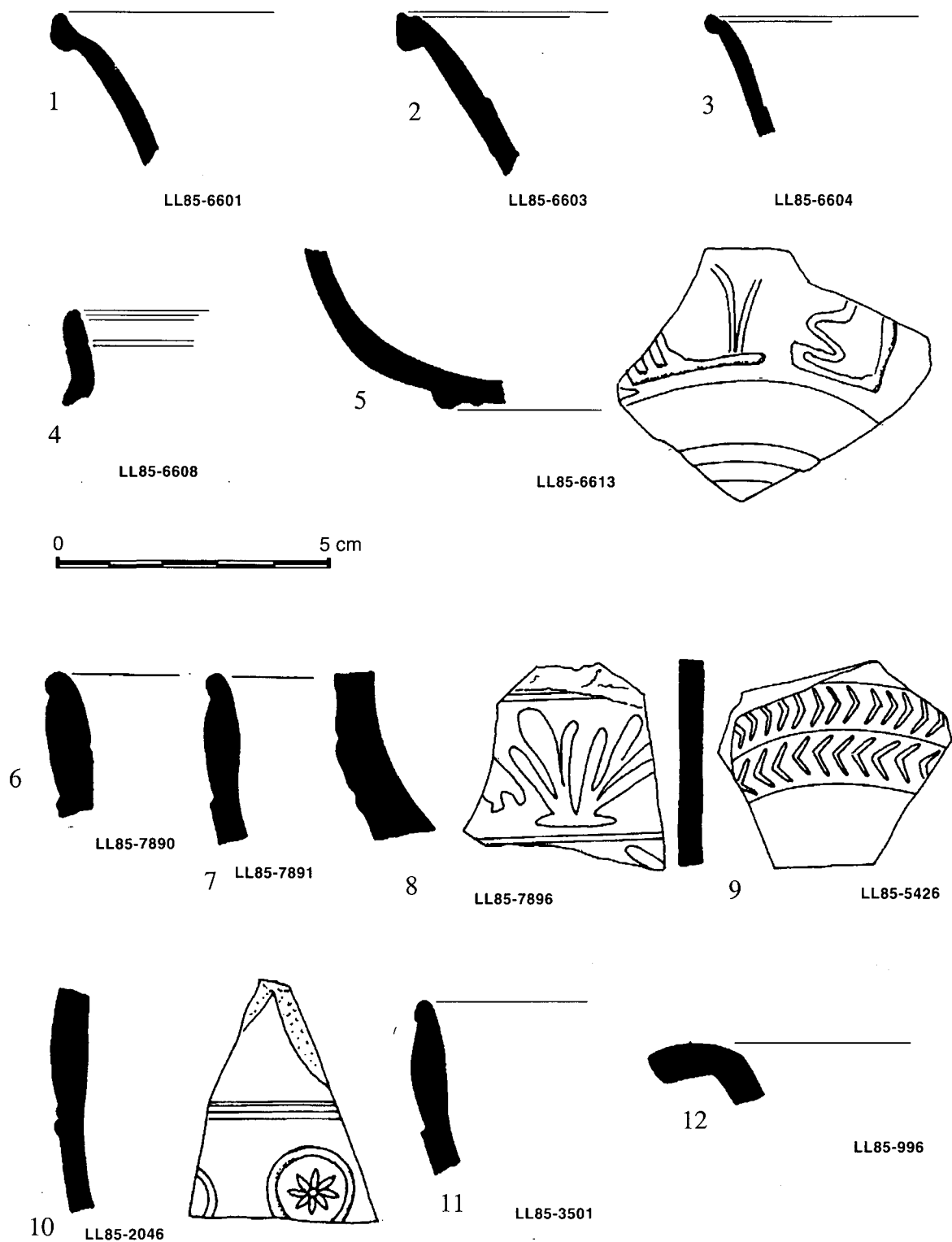

FIGURA 6: Excavació del *cardo* i del pati de la casa del carrer Lladó. Segona fase, formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 14 (núm. 1), Consp. 14.1 (núm. 2), Consp. 14.4 (núm. 3), Consp. 22 (núm. 4), Consp. R 11.1.1 (núm. 5). Tercera fase, formes de *terra sigillata* sud-gàl·lica: Drag. 37 (núm. 6 i 8); formes de *terra sigillata* hispànica: Drag. 37 (núm. 7), Hermet 13 (núm. 9). Quarta fase, formes de *terra sigillata* hispànica: Drag. 37 (núm. 10 i 11), Drag. 36 (núm. 12).

flàvia, Lamb 10 B/Hayes 23 A i Ostia III 332, així com la presència dels fragments de ceràmica *terra sigillata* africana A 1, producció que inicia la seva comercialització durant el regnat de Domicià, ens corrobora la cronologia i ens permet precisar el moment d'amortització del pati i del *cardo* i situar-lo a la fi del segle I d.e., durant el regnat de Domicià.

5. LA REVISIÓ DELS CONTEXTOS DE L'EDIFICI DE TABERNAE I DEL DECUMANUS DEL SUBSÒL DE LA PLAÇA FONT I CUSSÓ

Les excavacions efectuades els anys 1976 i 1979 sota l'actual plaça Font i Cussó, antic solar de la Torre Vella, van posar de manifest la presència d'importantes restes d'època romana en aquest sector (Tarrats 1977: 4-6; Padrós 1979: 4-6). A partir del setembre de 1982, el Museu de Badalona es va poder plantejar una excavació en extensió del solar a través de diverses campanyes, que continuen encara avui dia i que han posat al descobert un *decumanus* de 8 metres d'amplada i dos *cardines* que determinen quatre *insulae*, en les quals s'ha pogut documentar la construcció de quatre edificis (Comas *et al.* 1993: 110-112).

Centrarem la nostra anàlisi en alguns sectors del carrer i en l'anomenat edifici de *tabernae* on es va portar a terme una excavació ininterrompuda i en extensió entre els anys 1982 i 1984 (Figura 7). La seqüència estratigràfica proporcionada per aquesta intervenció va permetre establir les diferents fases que es van succeir des del moment de condicionament del terreny abans de la construcció, fins a l'abandonament de l'edifici i el posterior rebliment de tota la zona, inclòs el carrer, mitjançant un gran reompliment que es va datar en la primera meitat del segle II d.e.⁸

Durant les campanyes d'excavacions portades a terme l'any 1988⁹ i 1989¹⁰, es va actuar en un sector del *decumanus* que no s'havia acabat d'excavar, com també en una part de la trinxera de fonamentació de l'edifici de *tabernae*. El material procedent d'aquesta nova intervenció en la trinxera de l'edifici de *tabernae* va aportar noves dades que van afectar

⁸ Memòria d'Excavació 1982-1984. Torre Vella, Badalona (inèdita).

⁹ Memòria d'Excavació 1988. Plaça Font i Cussó (inèdita).

¹⁰ Memòria d'Excavació 1989. Plaça Font i Cussó (inèdita).

la cronologia proposada anteriorment per a la seva construcció.

5.1. L'edifici de *tabernae*

A l'*insula* que se situa al nord del *decumanus*, es va documentar la construcció d'un edifici d'uns 30 metres d'amplada respecte al carrer, del qual no es va poder establir la llargada ja que el mur que tancava l'edifici per la part del darrere quedava fora de l'àrea excavada. La construcció dels seus murs exteriors, que presenten un parament d'*opus siliceum*, proporciona una façana de caràcter monumental que va donar peu a la seva interpretació com a edifici de caràcter públic. Estava compartimentat en cinc àmbits que presentaven una distribució interna en dues estances, una d'elles comunicada directament amb el *decumanus*, i que es va interpretar com a botiga o *taberna*, i una part del darrere, la rebotiga, que s'utilitzaria com a magatzem o habitatge¹¹.

5.1.1. Primera fase

A causa de la topografia del terreny on s'assentava l'antiga ciutat romana i del gran desnivell que s'observava especialment en aquest sector, van ser necessaris treballs de condicionament de la zona mitjançant un sistema de terrasses en direcció NO/SE i SO/NE abans de procedir a la seva urbanització. D'una banda, es va tallar la terra natural amb la inclinació i l'esglaonament concebut amb anterioritat, i d'una altra, es van haver d'anivellar, amb aportació de terres, els sectors que presentaven irregularitats naturals. El material ceràmic que es trobava en aquests reompliments i l'absència de *terra sigillata*, va proporcionar una datació de segon quart del segle I a.e.¹² Tarrats ja havia proposat una datació similar l'any 1977 (Tarrats 1977: 5).

D'acord amb la documentació, també va ser possible excavar part de les trinxeres de fonamentació del mur de façana de l'edifici de *tabernae* que comunicava amb el *decumanus*. Concretament es va actuar al final de la trinxera del mur que tancava la *taberna* E (estrat 168). També es va recollir el material que es trobava arran del mur que tancava la *taberna* D (estrat 263), que deuria formar part de la trinxera. Malgrat tot, aquesta trinxera no es va poder delimitar per la implantació d'un pilar modern. Finalment es va actuar a la trinxera del mur

¹¹ Veieu nota 9.

¹² Veieu nota 9.

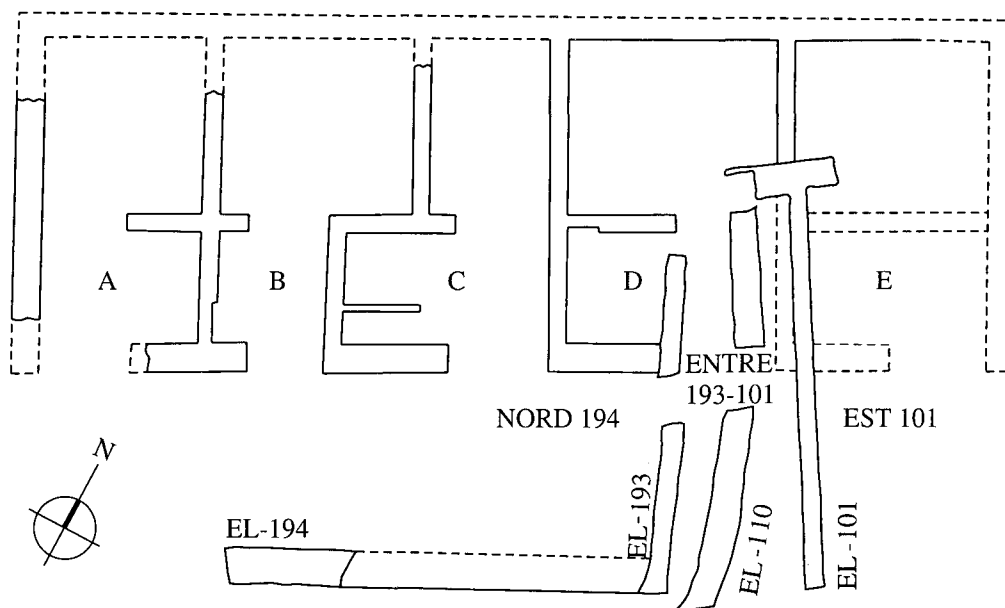

FIGURA 7: Croquis de l'excavació del subsòl de la plaça Font i Cussó amb l'edifici de *tabernae* i els sectors del *decumanus*.

que tancava la *taberna* C (estrat 274), que es va poder excavar en la seva totalitat. El material procedent d'aquests reompliments, amb l'absència també de *terra sigillata*, va proporcionar una datació igual als estrats de condicionament, de segon quart del segle I a.e.¹³.

Els treballs arqueològics a la trinxera de fonamentació de la façana de l'edifici van continuar durant les campanyes d'excavació dels anys 1988 i 1989. És durant aquests treballs quan es documenta la presència de ceràmica de *terra sigillata* a l'interior de la trinxera de fonamentació del mur de façana de la *taberna* B, a la zona exterior de la porta (estrat 289) i també a la trinxera del mur de façana de la *taberna* D (estrat 297), part de la qual havia estat excavada l'any 1984 sense que s'hagués pogut delimitar per la implantació d'un pilar modern en aquesta zona.

En la present revisió s'ha pogut observar com l'estrat 289 que reomplia la trinxera de fonamentació del mur de façana de la *taberna* B, a la zona exterior de l'entrada, va proporcionar 212 fragments ceràmics en total, dels quals dos eren de ceràmica *terra sigillata*. Es tracta de dos fragments informes, un dels quals pertany a la classe presigillata i l'altre a *sigillata* itàlica.

Per la seva banda, l'estrat 297, corresponent al reompliment de la trinxera del mur de façana que tancava la *taberna* D, és el que va proporcionar una major quantitat de material amb més de 2.800 frag-

ments que juntament amb els 354 apareguts a la part de la trinxera excavada l'any 1984, fa un total de més de 3.100 fragments. També és en aquest estrat on apareix concentrada la major quantitat de ceràmica *terra sigillata* amb deu fragments. D'aquests, dos fragments informes corresponen a ceràmica presigillata; dos són de ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica, un amb forma i identificable amb una tipologia determinada; finalment, sis són de ceràmica *terra sigillata* itàlica, un amb forma i identificable (Taula 5, Figura 8).

La presència de la ceràmica *terra sigillata* itàlica, com ja destacaven Comas *et al.* (1993: 110-112), encara que minoritària, altera de manera important la cronologia de segon quart del segle I a.e. proposada per a la construcció de l'edifici de *tabernae* (Aquilué & Subías 1986: 353-359). Aquests autors, després de la seva excavació en els possibles nivells de condicionament del carrer¹⁴ on no troben *terra sigillata* itàlica i de part de les trinxeres del mur de façana, relacionaven la construcció de l'edifici amb la de la muralla fundacional de la ciutat, per la utilització del mateix tipus de parament, l'*opus siliceum*.

Així doncs, d'acord amb la presència de ceràmica *terra sigillata* itàlica documentada en la trinxera de fonamentació de l'edifici de *tabernae*, la seva construcció no seria anterior al regnat d'August. Pel que fa al material aparegut a la resta

¹³ Veieu nota 9.

¹⁴ Els donem com a possibles ja que no es va poder documentar cap pavimentació relacionada amb aquest primer moment (veieu nota 9).

Primera fase			
<i>Prearetina o presigillata</i>			Plat Consp. 1.1.3 o Pre-sigga 10 (1)
<i>sud-gàl-lica</i>			
<i>Terra sigillata itàlica</i>			Copa Consp. 14.1 (1)
Tercera fase			
<i>Taberna A</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>	<i>preflàvies</i>	Plat Drag. 18 a (1)
<i>botiga</i>			Plat Drag. 15/17 (1)
			Gerra Hermet 15 (1)
			Copa Drag. 24/25 (1)
			Copa Drag. 29 (3)
		<i>flàvies</i>	Copa Drag. 27 c (4)
			Bol Drag. 33 (1)
			Drag. 35 / Drag. 36 (2)
			Copa Drag. 37 (6)
			Gobelet Dechelet 67 (1)
	<i>terra sigillata hispànica</i>		paret decorada amb un <i>puti</i> (1)
			Gerra Hispànica 2 (1)
			Plat Hispànica 4 (1)
			Possible Hispànica 51 (1)
			Cantimplora Hermet 13 (1)
			Plat Drag. 15/17 (1)
			Copa Drag. 27 (1)
			Copa Drag. 29 (3)
			Copa Drag. 37 (3)
<i>Taberna A</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>	<i>preflàvies</i>	Plat 18 a (1)
<i>rebotiga</i>			Copa Hermet 12/Drag. 11 f (1)
			Copa Drag. 29 (4)
		<i>flàvies</i>	Copa Drag. 37 (3)
	<i>terra sigillata hispànica</i>		Copa Drag. 29 (3)
			Copa Drag. 37 (1)
			Copa Drag. 29 (1)
<i>Taberna B</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>		
<i>botiga</i>			
<i>Taberna C</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>		Plat Drag. 15/17 (1)
<i>botiga</i>			Copa Drag. 35 (1)
	<i>terra sigillata hispànica</i>		Copa Drag. 35 (1)
			Copa Drag. 37 (3)
<i>Taberna C</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>	<i>preflàvies</i>	Copa Ritt. 8 b (1)
<i>rebotiga</i>			Plat Drag. 18 (2)
			Copa Drag. 27 (1) (Marmorata)
		<i>flàvies</i>	Copa Drag. 27 c (1)
			Copa Drag. 29 b (1)
<i>Taberna C</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>		
<i>àmbit 6C</i>			
	<i>terra sigillata hispànica</i>		Copa possible Drag. 29 (1)
<i>Taberna D</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>		Plat Drag. 15/17 (1)
<i>botiga</i>			Plat Drag. 18 b (1)
	<i>terra sigillata hispànica</i>		Copa Drag. 37 (1)
<i>Taberna D</i>	<i>terra sigillata sud-gàl-lica</i>		Plat Drag. 15/17 (1)
<i>rebotiga</i>			Plat Drag. 18 b (1)
			Copa Drag. 35 (1)
	<i>terra sigillata hispànica</i>		Copa Drag. 37 (2)

TAULA 5: Formes identificables de l'excavació de la plaça Font i Cussó (edifici de *tabernae*) (entre parèntesis, nombre d'individus).

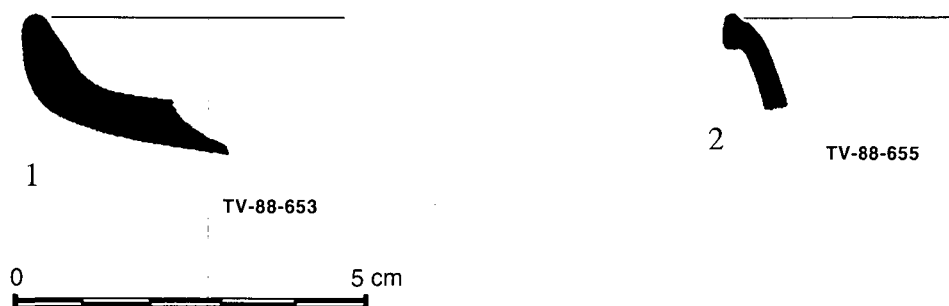

FIGURA 8. Excavació de la trinxera de fonamentació de l'edifici de *tabernae* de la plaça Font i Cussó. Formes de prearetina o presigillata sud-gàl·lica: Consp. 1 o Pre-sigga 10 (núm. 1); formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 14.1 (núm. 2).

de reompliments¹⁵ d'aquesta trinxera s'observa, d'una banda, la presència de diversos fragments d'àmfores de les formes Laietana 1 i Pascual 1, que es produeixen a la Laietània a partir de l'any 40/30 a.e. (Comas 1997: 112), i, d'una altra, diversos fragments de ceràmica de Parets Fines de les formes Mayet III i Mayet V, de les quals, a excepció de la variant Mayet III A, totes les variants són característiques de la segona meitat del segle I a.e.

5.1.2. Segona fase

L'única activitat detectada a l'edifici de *tabernae* entre el moment de la seva construcció i l'abandonament, del qual parlarem a continuació, es produeix a la *taberna* C, l'única de les cinc que presentava la botiga, compartimentada en dos àmbits diferents. A l'àmbit anomenat 6 C, es va poder documentar la preparació d'una segona capa d'estuc que es va extreure per a la seva consolidació. En aquesta preparació, es va recuperar entre d'altres, un fragment informe de *terra sigillata* sud-gàl·lica que va portar a situar aquest nou estucat en un moment posterior a l'època tiberiana.¹⁶

5.1.3. Tercera fase

Per damunt de les últimes pavimentacions de les *tabernae*, es van poder identificar, a tots els àmbits, uns estrats d'abandonament que assenyalen la inutilització de totes les botigues.

A. La taberna A. Els estrats d'abandonament corresponents a la botiga i rebotiga de la *taberna* A

¹⁵ Estrats 168, 263 i 274 corresponents a la campanya d'excavacions dels anys 1982-84; i estrats 288, 293, 294 i 306 corresponents a la campanya d'excavacions de l'any 1988.

¹⁶ Veieu nota 8.

van rebre els números d'estrat 54 per a l'àmbit que comunicava directament amb el *decumanus* i estrat 52 per a la part del darrere. Aquests dos contextos van ser objecte d'una anàlisi detallada per part d'Aquilué (1987: 20-71) el qual va prestar especial atenció al conjunt de ceràmiques africanes, que, juntament amb la *terra sigillata* sud-gàl·lica, ens ajuden a precisar la cronologia de l'abandonament de la *taberna*.

Pel que fa a l'estrat 54, va proporcionar un total de 735 fragments ceràmics, dels quals setanta-nou corresponen a ceràmica *terra sigillata* (Taula 5, Figura 9). D'aquests, quaranta-tres fragments són de *terra sigillata* sud-gàl·lica, vint-i-dos amb forma i identificables amb una tipologia determinada, un amb marca de ceramista (Taula 3); i trenta-sis fragments de *terra sigillata* hispànica, tretze amb forma i identificables. L'estrat 52, per la seva banda, va proporcionar un total de quasi 400 fragments ceràmics dels quals vint-i-cinc corresponen a ceràmica *terra sigillata* (Taula 5, Figura 9). D'aquests, disset fragments són de *terra sigillata* sud-gàl·lica, nou amb forma i identificables, i vuit pertanyen a produccions de *terra sigillata* hispànica, quatre amb forma i identificables.

B. La taberna B. Els estrats d'abandonament corresponents a la *taberna* B, van rebre els números d'estrat 67 per a la zona de la botiga i estrat 65 per a la rebotiga. Aquests estrats d'amortització de la *taberna* B, com els de les *tabernae* C i D, no han estat mai analitzats detingudament. L'estrat 67 va proporcionar un total de 255 fragments ceràmics, dels quals tres fragments són de ceràmica *terra sigillata* (Taula 5). Un és un fragment informe de ceràmica presigillata; un és un fragment de *terra sigillata* sud-gàl·lica; i, finalment, comptem amb un fragment de *terra sigillata* hispànica que podria pertànyer a la part de la carena d'una peça que no

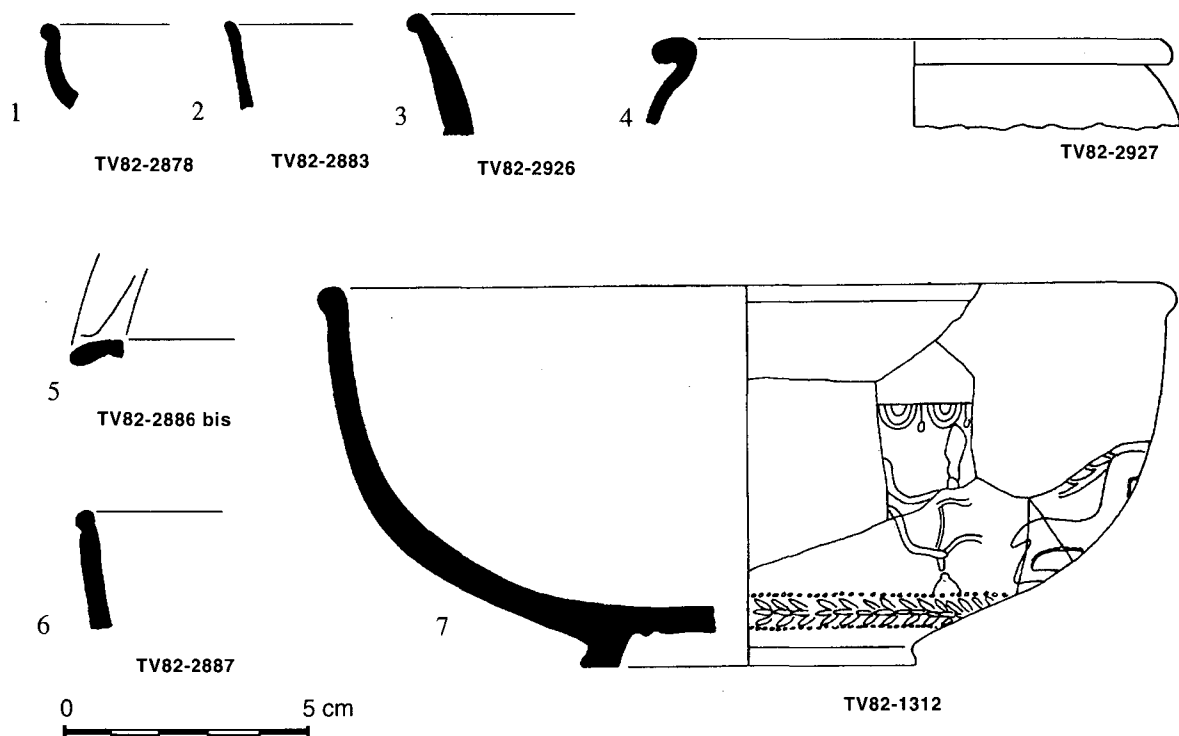

FIGURA 9. Excavació dels nivells d'abandonament de l'edifici de *tabernae* de la plaça Font i Cussó. Formes de *terra sigillata* sud-gàl·lica: Drag. 27c (rúm. 1), Drag. 33 (núm. 2), Drag. 35/36 (núm. 5), Drag. 37 (núm. 6 i 7); formes de *terra sigillata* hispànica: Drag. 15/17 (núm. 3), Hisp. 2 (núm. 4).

hem pogut adscriure a cap tipologia. Paral·lelament, l'estrat 65 només va proporcionar 72 fragments ceràmics en total, dels quals dos corresponien a ceràmica *terra sigillata*. Es tracta de dos fragments informes, un d'ells de ceràmica *terra sigillata* itàlica i l'altra de *terra sigillata* sud-gàl·lica.

C. La taberna C. Els nivells d'abandonament de la *taberna C* van rebre els números d'estrat 136 per a l'àmbit de la botiga, estrat 135 per a la rebotiga i estrat 136 C per a la tercera estança, àmbit 6 C, diferenciada en aquesta *taberna* que era l'única que es trobava compartimentada en tres parts.

L'estrat 136 va proporcionar 401 fragments ceràmics, dels quals vint corresponen a ceràmica *terra sigillata* (Taula 5). D'aquests, un fragment és de ceràmica presigillata; un és un fragment de ceràmica prearetina o presigillata del sud de la Gàl·lia; dos són fragments de ceràmica *terra sigillata* itàlica; vuit fragments són de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica, dos amb forma i identificables; i vuit de ceràmica *terra sigillata* hispànica, quatre amb forma i identificables. D'altra banda, l'estrat 135 va proporcionar 306 fragments ceràmics en total, dels quals divuit corresponen a ceràmica *terra sigillata* (Taula 5). D'aquests, un és un fragment de ceràmica presigillata; sis fragments són de *terra sigillata* itàlica; deu

fragments són de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica, entre els quals n'hem distingit dos de l'anomenada Marmorata, que es data entre l'any 40 i l'any 70 d.e. (Vernhet 1975: 6), un d'ells amb forma i identificable. La resta presenten el vernís vermell típic de la producció sud-gàl·lica, dels quals quatre fragments tenen forma i són identificables. Quant a la *terra sigillata* hispànica, tan sols hem distingit un fragment informe. Finalment, l'estrat 136 C, presentava 379 fragments ceràmics en total, dels quals set són de ceràmica *terra sigillata* (Taula 5). D'aquests, un correspon a un fragment de ceràmica presigillata; cinc són fragments de *terra sigillata* sud-gàl·lica, un amb forma i identificable. I, a l'últim, un és un fragment de *terra sigillata* hispànica.

D. La taberna D. El nivell d'abandonament per a la zona de la botiga d'aquesta *taberna*, va rebre el número d'estrat 138. Per a l'àmbit de la rebotiga, es van aplicar dos números diferents ja que en aquest espai l'estrat d'amortització quedava tallat per un element modern (EI-95) de manera que l'estrat va rebre els números 134 E (a l'est de l'element 95) i 134 W (a l'oest de l'element 95), que nosaltres hem analitzat conjuntament.

En l'anàlisi dels materials apareguts s'observa que l'estrat 138 va proporcionar un total de 178

fragments ceràmics, dels quals onze corresponen a ceràmica *terra sigillata* (Taula 5). D'aquests, tres són fragments de *terra sigillata* itàlica; set de *terra sigillata* sud-gàl·lica, dos amb forma i identificable; i un és de *terra sigillata* hispànica, amb forma i identificable. A més, els estrats 134 E i 134 W van proporcionar un total de 207 fragments ceràmics, entre els quals se'n van distingir dotze de ceràmica *terra sigillata*. D'aquests, comptem amb un fragment de ceràmica presigillata; set de *terra sigillata* sud-gàl·lica, tres amb forma i identificables; i quatre de ceràmica *terra sigillata* hispànica, dos amb forma i identificables.

De la revisió de tots aquests materials procedents dels estrats d'amortització de les *tabernae* A, B, C i D, es destaca, a excepció de la *taberna* B que va proporcionar quantitats ínfimes de material, una considerable presència de la vaixel·la de producció hispànica, amb predomini de formes que tenen paral·lels en els models sud-gàl·lics, essent la més abundant la copa forma Drag. 37, documentada a tres de les quatre *tabernae* analitzades. El panorama que ens ofereix la *terra sigillata* sud-gàl·lica és força homogeni, i ens proporciona un horitzó clar que podem situar en època flàvia avançada, amb una presència abundant de formes típiques d'aquest moment: és notable la constatació de les copes Drag. 27c i Drag. 35 que trobem documentades a tres de les quatre *tabernae*; la forma Drag. 33, en la seva variant també flàvia; el gobelet Dechelet 67, que apareix vers l'any 60 d.e.; i la copa Drag. 37, la qual, sobretot en la *taberna* A, apareix ja documentada amb un nombre de fragments superior a la Drag. 29, encara que aquesta hi és present de manera important. Cal destacar, finalment, la presència de l'estampilla de l'oficina de *Sulpicius* (Taula 3), ceramista que inicia la seva activitat a partir de Vespasià. El panorama és corroborat pel conjunt de les ceràmiques africanes tal i com ja havia observat Aquilué (1987) per a la *taberna* A. Així, entre les comunes africanes destaca la forma Lamb. 10 B/Hayes 23 A, característica d'aquest moment que es documenta a totes les *tabernae* inclosa la B. En relació amb la vaixel·la fina, *terra sigillata* africana A 1, assenyalar que si bé la majoria dels fragments apareguts són informes, a excepció d'un de la forma Lamb. 4/36/Hayes 3 B, la seva presència a dues de les quatre *tabernae* analitzades, és significativa. Aquesta homogeneïtat cronològica ens suggereix que totes les *tabernae*, i per tant l'edifici, s'amortitzen en el mateix període, i d'acord amb la cronologia més moderna proporcionada pels conjunts de la *taberna* A i de la *taberna* C, aquest període s'ha de situar en el regnat de l'emperador Domicià.

5.2. El Decumanus

D'acord amb la memòria d'excavació, les úniques restes de la pavimentació del *decumanus* que es van poder documentar, corresponien a les reparacions que havien tingut lloc mitjançant un nou retall de les cotes de preparació i condicionament del carrer original, del qual no se'n conservava cap testimoni. Aquestes actuacions es van localitzar a tres punts concrets on restaven evidències de la nova pavimentació i de la seva preparació, es tracta dels sectors "est-101", "nord-194" i "entre 193-101" (Figura 7). A tots ells, el paviment descansava sobre una capa de preparació amb les mateixes característiques i abundant material ceràmic que va proporcionar una datació contemporània per als tres conjunts, posterior al canvi d'era però anterior al regnat de Tiberi, atesa "la total absència de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica"¹⁷.

5.2.1 Sector Est 101

En aquest sector la preparació del paviment estava formada pels estrats 179, 180 i 181. En la planimetria consultada no s'observa cap reparació ni rebaix de nivells anteriors, sinó l'abocament de terra per tal d'anivellar una irregularitat del terreny.

L'anàlisi del material de l'estrat 179 documenta 99 fragments ceràmics en total. D'aquests, tres pertanyen a ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica, dos amb forma i identificables amb una tipologia determinada (Taula 6). L'estrat 180, que reomplia la major part d'aquesta irregularitat, és el que permet documentar el conjunt més abundant de material ceràmic amb quasi 1.500 fragments. D'aquests, vint-i-nou corresponen a ceràmica *terra sigillata*. Dos fragments són de ceràmica prearetina o presigillata sud-gàl·lica, un amb forma i identificable; i vint-i-set de *terra sigillata* itàlica, onze amb forma i identificables (Taula 6). Finalment, l'últim nivell que es trobava reomplint aquesta depressió, l'estrat 181, va proporcionar gairebé 500 fragments ceràmics. D'aquests, només dos corresponen a ceràmica *terra sigillata*, concretament a produccions itàliques, un amb forma i identificable (Taula 6).

Aquest conjunt ens proporciona una cronologia que podem situar en època d'August, abans del canvi d'era, amb peces típiques del període productiu que s'inicia a partir de l'any 15 a.e., dominat per les formes Consp. 12 i Consp. 14 i en el qual s'observa la presència d'un únic fragment de la copa

¹⁷ Veieu nota 8.

Sector Est 101

<i>Esirat 179</i>	<i>prearetina o presigillata sud-gàl·lica</i>		Copa Consp. 7.2 o Pre-sigga 20 (1) Copa Consp. 13.2 o Pre-sigga 60/80 (1)
<i>Esirat 180</i>	<i>prearetina o presigillata sud-gàl·lica</i>		Consp. 7 o Pre-sigga 20 (1)
	<i>terra sigillata itàlica</i>	<i>apareixen vers 40/30 a.e</i>	Plat possible Consp. 5.3 (1) Copa Consp. 7 (2) Copa Consp. 8 (2)
		<i>apareixen vers 20/15 a.e</i>	Plat Consp. 12.1 (1) Copa Consp. 14 (3) Copa Consp. 22 (1) Copa Consp. 7.2 (1)
<i>Esirat 181</i>	<i>terra sigillata itàlica</i>		

Sector entre 193-101

<i>Estrat 249</i>	<i>terra sigillata itàlica</i>		Copa Consp. 8.2.1 (1) Copa possible Consp. 14 (1)
-------------------	--------------------------------	--	--

Sector Nord 194

<i>Estrat 269</i>	<i>terra sigillata itàlica</i>		Plat Consp. 11.1 (1) Plat Consp. 12 (2) Copa Consp. 14 (2) Plat Consp. 18 (4) Copa Consp. 22 (4) Copa Consp. 33 (4) Copa Consp. 38.3.1 (1) Copa Consp. R 1 (2) Plat Drag. 15/17 o Drag. 18 (2) Copa Drag. 27 (1)
	<i>terra sigillata sud-gàl·lica</i>		

TAULA 6: Formes identificables de l'excavació de la plaça Font i Cussó (sectors del *decumanus*) (entre parèntesis, nombre d'individus).

Consp. 22, corresponent a les produccions considerades clàssiques de la terra sigillata itàlica (Figura 10).

5.2.2. Sector entre 193-101

En aquest sector, els nivells que formaven la preparació del paviment eren els estrats 208, 214, 235, 238, 240 i 254, els quals, segons la memòria, coincidien amb els dels altres dos sectors. També es detectà, dessota d'aquests nivells, un forat excavat a la terra verge reomplert per l'estrat 249¹⁸ que, d'acord amb la documentació existent, presentava un material del mateix moment que la preparació.

En la revisió d'aquest darrer estrat es documenten 260 fragments ceràmics entre els quals n'apareixen cinc de la classe *terra sigillata* itàlica, dos d'ells amb forma i identificables (Taula 6, Figura 10). Aquest reompliment presenta un panorama molt similar, encara que amb menys quantitat de material, que el que vèiem en parlar del sector Est 101. La cronologia de la *terra sigillata* itàlica

ens proporciona un mateix horitzó cronològic, situat a la darrereria del segle I a.e. i la resta del material contingut en aquest nivell és també antic: ceràmica de Parets Fines de la forma Mayet VII, característica de la segona meitat del segle I a.e., fragments informes de ceràmica campaniana B, i diversos fragments d'àmfora, entre els quals s'ha pogut determinar la presència de la forma Dressel 2/4 de producció itàlica.

Quant als estrats que formen part de la preparació de la pavimentació en aquest sector, presenten greus problemes interpretatius i de cronologia, ja que a la majoria d'ells s'identifiquen nombroses peces de *terra sigillata* sud-gàl·lica, i fins i tot diversos fragments de ceràmica de cuina africana. Quant a la ceràmica *terra sigillata*, hem pogut comprovar que la producció sud-gàl·lica, representa, en la majoria dels casos (estrats 208, 214, 235, i 238) del 15% al 20% respecte al total de *terra sigillata*, amb peces que abracen un ampli període cronològic. Així, es documenten des de produccions que s'inicien l'any 15 d.e., com la forma Drag. 18 a, la forma Drag. 11 o la forma Haltern 16, a produccions d'època clàudia, com la forma Drag. 24/25 b, la forma Drag. 29 b, o fins i tot la forma Drag. 37, típica del període flavi. També hem pogut comprovar l'existència d'una

¹⁸ Veieu nota 8.

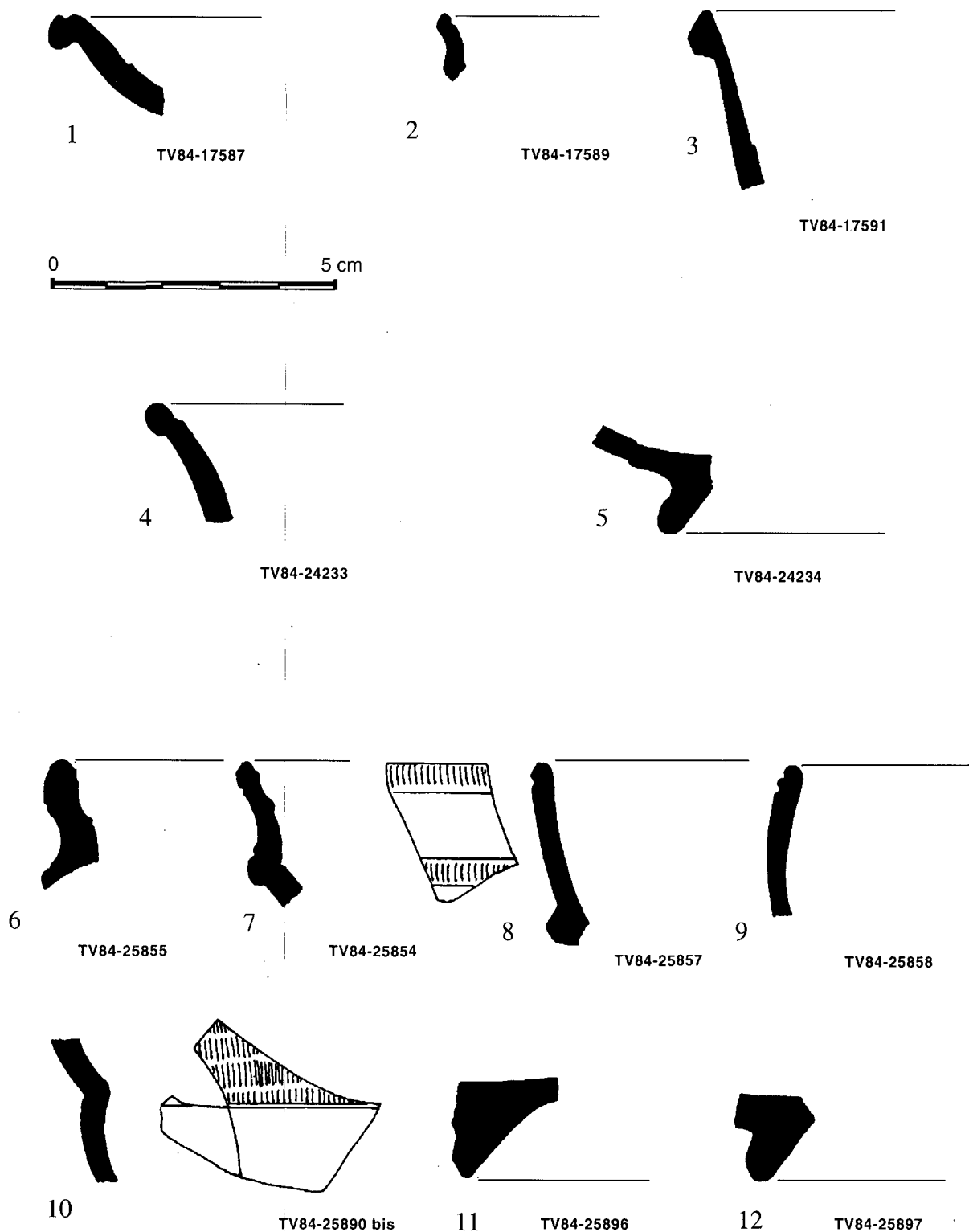

FIGURA 10: Excavació del *decumanus* de la plaça Font i Cussó. Sector Est-101, formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 12.1 (núm. 1), Consp. 22 (núm. 2), Consp. 14 (núm. 3). Sector entre 193-101 (Estrat-249), formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 8.2.1 (núm. 4), possible Consp. 14 (núm. 5). Sector Nord 194, formes de *terra sigillata* itàlica: Consp. 18.2 (núm. 6), Consp. 22.1 (núm. 7), Consp. 33.1 (núm. 8), Consp. 38.3.1 (núm. 9); formes de *terra sigillata* sud-gàl·lica: Drag. 27 (núm. 10), Drag. 15/17 ó Drag. 18 (núm. 11 i 12)

peça de la forma Drag. 29 de *terra sigillata* hispànica a l'estrat 208, i una de la forma Drag. 37, també hispànica, a l'estrat 240. Paral·lelament, les ceràmiques comunes africanes documentades presenten formes de les que ja apareixen amb Tiberi, com la forma Ostia II 303 i Ostia II 306 (estrats 208, 214 i 235), altres que comencen a documentar-se en època flàvia, forma Ostia III 324 (estrat 208), i fins i tot una peça de la forma Lamb 10 A (estrat 214) que es comença a documentar a partir de la primera meitat del segle II.

Davant d'aquest ampli espectre cronològic i si tenim en compte que el carrer s'amortitza amb un gran reompliment en el segon quart del segle II d.e., no podem considerar la lectura estratigràfica exempta de problemes i, per tant, cap dels nivells de preparació (estrats 208, 214, 235, 238, 240 i 254) ofereix garanties de fiabilitat.

Un exemple de fins a quin punt la lectura estratigràfica és problemàtica es pot observar en el fet que l'estrat 249, d'època d'August, abans del canvi d'era, cobreix parcialment l'estrat 214 d'època flàvia, segons s'observa en la secció existent en la documentació de l'excavació. Per tant, tot i que el material de l'estrat 249 no presenta cap similitud amb el que es va poder documentar en els nivells interpretats com de preparació del paviment i que es podria interpretar com el condicionament de la zona abans de la seva urbanització, la seva cronologia, segons la seva situació en la secció, s'ha de posar en relació amb la proporcionada pels estrats de preparació del paviment.

5.2.3. Sector Nord 194

En aquest sector la preparació per a la nova pavimentació estava formada pels estrats 269 i 271. L'estrat considerat de condicionament inicial, d'època tardo-republicana (estrat 268) estava tallat, i la nova pavimentació del *decumanus* reposava en part sobre la nova preparació i en part sobre el nivell de condicionament inicial.

En l'actual revisió s'ha constatat que mentre l'estrat 271 no va proporcionar material, a l'estrat 269 s'han comptabilitzat cinquanta-sis fragments de *terra sigillata*. A partir de l'anàlisi d'aquest material, hem pogut comprovar d'una banda que efectivament hi ha sis fragments corresponents a ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica, tres d'ells amb forma i identificables amb una tipologia determinada (Taula 6, Figura 10). D'una altra, es constata que la ceràmica *terra sigillata* itàlica (Taula 6, Figura 10) documentada és ben diferent de la que

apareixia en el conjunt d'estrats del sector Est 101, que hem vist anteriorment. Les peces amortitzades són ja, en la seva majoria, les que s'adscriuen al període clàssic, servei II de Haltern, forma Consp. 18 i forma Consp. 22. També hi són presents peces que es fabriquen a partir del canvi d'era, com la forma Consp. 33. La cronologia més moderna ens l'aporta la presència de la ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica amb formes típiques tiberianes, Drag. 27a i Drag. 18 o Drag. 15/17, el que ens situa en ple regnat d'aquest emperador. Pel que fa a la resta de material que acompanya la *terra sigillata* en aquest conjunt, el més modern, s'insereix i ens corrobora la cronologia proposada per aquella. Comptem d'una banda amb la forma Mayet LI de ceràmica de Parets Fines, que es documenta des del regnat de Tiberi a Neró, així com la forma Ostia II 302 que apareix amb Tiberi. Per tant, hem de situar en època d'aquest emperador aquesta repavimentació del *decumanus*.

Malgrat tot, pel que fa a la lectura arqueològica, també en aquest cas és problemàtica. La separació entre els sectors "Nord 194" i "Entre 193-101" és justament el mur, EI-193, per tant, l'estratigrafia hauria de coincidir a una i altra banda d'aquest mur si, tal i com s'indicava, els nivells de preparació coincidien i proporcionaven el mateix material, en ambdós costats. Lamentablement, no hem pogut localitzar la situació en planta dels estrats 269 i 271 corresponents al sector "Nord 194", però, com acabem de veure, no només no coincideix l'estratigrafia, sinó que tampoc coincideix el tipus de material documentat en els nivells de preparació de la pavimentació. A més, cap d'aquestes dues lectures estratigràfiques, ni tampoc els materials, coincideixen amb el que hem vist en el sector "Est 101", que en realitat hauria d'ésser la continuació del sector 193-101 separats únicament pel mur, EI-101.

Amb aquesta situació, no és possible fer una única lectura arqueològica de la pavimentació del carrer en els tres sectors, tal i com es proposa en la memòria d'excavació. Així doncs, considerant la coherència dels materials documentats en els nivells de preparació dels sectors "Est 101" i "Nord 194", s'hauria d'interpretar que hi ha una pavimentació del carrer en època d'August, abans del canvi d'era, i que com a mínim hi ha una repavimentació documentada en època de Tiberi. En el cas del sector "Entre 193-101", i només tenint en compte la coherència dels materials, s'hauria d'interpretar que l'estrat 249, el material del qual coincideix amb el documentat amb el del sector "Est 101", correspondria també a una pavimentació del carrer realitzada en època d'August, abans del canvi d'era. La resta

d'estrats, com ja hem dit anteriorment, ha d'ésser totalment desestimada ja que presenten problemes d'interpretació.

CONCLUSIONS

L'estudi de la ceràmica *terra sigillata* procedent de les excavacions modernes del jaciment de *Baetulo*, ens ha permès obtenir una sèrie de conclusions que modifiquen, en diferent mesura, el coneixement que teníem fins ara d'aquestes excavacions i de la ceràmica *terra sigillata* a *Baetulo*.

En el cas del reompliment que amortitza el pou de la casa del carrer Fluvià, es confirma, de manera definitiva, la presència de tres fragments de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica, fet que permet corroborar la data d'inutilització d'aquest pou a partir dels anys 15/20 d.e. També es pot formular com a hipòtesi per a la formació d'aquest estrat, un únic abocament de terres, amb abundant material ceràmic, part del qual cal considerar com a residual.

Pel que fa a la sitja del carrer Pujol, considerant de manera unitària la seva lectura estratigràfica, tots els fragments de ceràmica *terra sigillata* documentats pertanyen a produccions itàliques amb tipologies que s'adscriuen al primer període de producció dels tallers. La cronologia més moderna ens la proporciona la forma Consp. 8, per la qual cosa la data d'amortització d'aquesta estructura s'ha de situar, inequívocament, en els primers anys del regnat d'August.

Quant a la cisterna, corresponent també a l'excavació del carrer Pujol, l'anàlisi de la *terra sigillata* ens ha permès apreciar alguns errors en la identificació d'algunes formes, que no varien substancialment la data d'amortització a mitjan segle I d.e. que s'havia proposat anteriorment.

Pel que fa a la revisió de l'excavació del pati i del *cardo* de la casa del carrer Lladó, hem pogut corroborar la datació de l'anivellament augusteu i precisar la seva cronologia durant els últims quinze anys del segle I a.e., així com retardar la remodelació del *cardo* fins als primers anys de la dinastia flàvia. Aquesta datació queda establerta a partir de la documentació de diversos fragments corresponents a la forma Drag. 37 de ceràmica *terra sigillata* sud-gàl·lica i d'altres corresponents a la producció hispànica. Finalment, l'anàlisi del material corresponent a l'amortització de la zona situat ja amb anterioritat a època flàvia, ens ha permès precisar la cronologia i situar-la en el regnat de l'emperador

Domicià. Pel que fa a la possible indústria del vi documentada a la zona del pati, davant la inexistència de trinxeres de fonamentació relacionades amb les seves estructures, no hem pogut corroborar la data inicial d'aquestes instal·lacions ni en època d'August, ni en època de Claudi tal i com s'ha proposat en els diferents estudis realitzats sobre aquest pati. Fins avui, les dades de què disposem només ens permeten establir un *terminus post quem* situat en els últims quinze anys abans de l'era i el *terminus ante quem* determinat per l'amortització de tota la zona, inclòs el *cardo*, a la fi del segle I d.e.

L'última de les excavacions analitzades en aquest estudi fa referència a la construcció d'un edifici de *tabernae* i a un *decumanus* en el subsòl de la plaça Font i Cussó. En el cas de l'edifici, la documentació en la trinxera de fonamentació de ceràmica *terra sigillata* itàlica, retarda la cronologia inicial, que s'havia establert durant el segon quart del segle I a.e., fins a època d'August, abans del canvi d'era. Aquest edifici quedarà definitivament abandonat en època flàvia. Paral·lelament, i pel que fa al *decumanus*, hem constatat l'existència de molts problemes en la interpretació estratigràfica de l'excavació, fet que ens obliga a limitar les observacions sobre l'inici i funcionament d'aquest carrer en ésser de difícil interpretació una part dels estrats documentats. Es constata l'existència d'uns estrats augusteus en el sector Est 101 i d'un estrat d'època de Tiberi en el sector Nord 194. D'aquests, el darrer, com a mínim, sí que es pot atribuir a una remodelació del *decumanus*, mentre que per als d'època d'August no podem precisar si correspondrien a una obertura del carrer o a una remodelació posterior.

Pel que fa a la circulació ceràmica de la *terra sigillata* a *Baetulo*, cal destacar l'abundant presència de les anomenades prearetines o presigillates sud-gàl·liques, que sempre apareixen documentades conjuntament amb *terra sigillata* itàlica. Quant a la veritable *sigillata* itàlica, aquesta es pot considerar present a la ciutat, com a mínim, a partir de l'any 30 o molt a l'inici del principat d'August. Tot i que les formes arcaïques es documenten de manera important, les produccions més representades en el nostre estudi es corresponen amb les formes que apareixen als voltants dels anys 20/15 a.e., entre les quals destaca el servei Ib de Haltern. Aquest apareix acompanyat, de manera minoritària, per les formes clàssiques o servei II de Haltern en els conjunts datats en els últims anys del segle I a.e. A partir del canvi d'era, aquestes formes clàssiques arribarien ja en quantitats importants substituint el servei Ib de Haltern, sense que de moment, s'hagi documentat la presència, si no és de manera excepcional, de peces

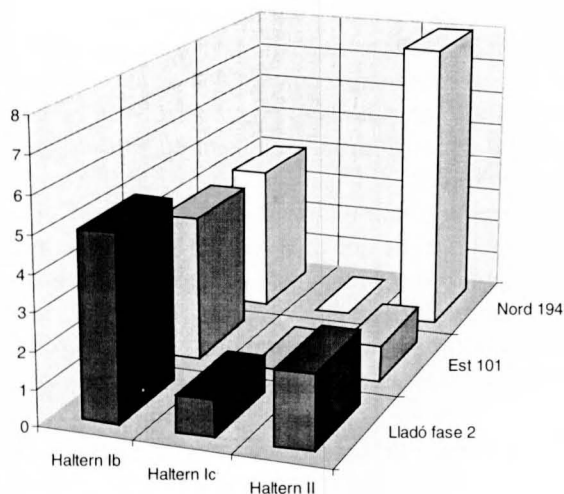

FIGURA 11: Diagrama de barres de *terra sigillata* itàlica (a partir d'individus amb tipologia) on s'observa l'increment del servei Haltern II a partir del canvi d'era (sector Nord 194) respecte a abans del canvi d'era (Lladó, fase 2 i sector Est 101) amb predomini del servei Haltern Ib.

corresponents al servei Ic de Haltern (Figura 11). Tot i que la *terra sigillata* itàlica continuarà arribant a la ciutat fins a època de Tiberi, podem confirmar que és durant el regnat d'aquest emperador quan comença a arribar la vaixel·la sud-gàl·lica a la ciutat. Serà, però, en època clàudia quan aquesta gaudirà d'una exclusivitat gairebé absoluta que es mantindrà fins al començament dels flavis, moment en què ja documentem la presència minoritària de *terra sigillata* hispànica, amb formes que tenen el seu paral·lel en els models sud-gàl·lics. La presència de *terra sigillata* hispànica augmentarà lleugerament a mesura que avança l'etapa flàvia, fins que en època de Domicià es documenta en quantitats bastant similars a la *terra sigillata* sud-gàl·lica (Figura 12). En aquest moment, tot i que continuen predo-

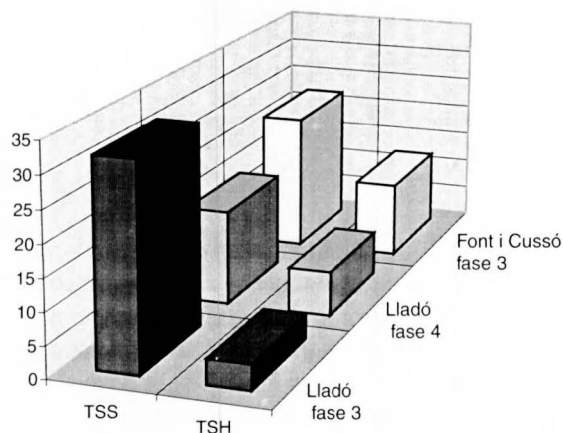

FIGURA 12: Diagrama de barres on s'observa l'augment de la *terra sigillata* hispànica (TSH) respecte a la *terra sigillata* sud-gàl·lica (TSS) en època de Domicià (Lladó, fase 4 i Font i Cussó, fase 3) enfront als inicis d'època flàvia (Lladó, fase 3).

minant les formes amb paral·lels en els models sud-gàl·lics, observem la introducció també de formes pròpies. Malgrat tot, en època de Domicià s'iniciarà la comercialització d'una nova vaixel·la fina, la *terra sigillata* africana, que en pocs anys substituirà les produccions alto-imperials analitzades en aquest estudi.

AGRAÏMENTS

El present estudi s'ha realitzat dins del projecte: "Conveni de col·laboració entre el Museu de Badalona i la Universitat de Barcelona", dins del qual l'autora ha gaudit d'una beca de recerca.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X. (1985), "Algunas consideraciones sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto-imperial", *Empúries*, 47, pàg. 210-221.
- AQUILUÉ, X. (1987), *Cerámicas africanas de Baetulo (Badalona)*. Hispania Tarraconensis. BAR International Series. 337. Londres.
- AQUILUÉ, X., SUBÍAS, E. (1986), "Sobre la fundació de la ciutat romana de Baetulo (Badalona)", *Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà. 1984*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà, pàg. 353-359.
- BUXEDA, J., TUSET, F. (1996), "Revisió crítica de les bases cronològiques de la terra sigillata hispànica", *Pyrenae*, 26, pàg. 171-188.
- COMAS I SOLÀ, M. (1985a), *Baetulo: les àmfores*. Monografies Badalonines. 8. Museu de Badalona. Badalona. 1985.
- COMAS I SOLÀ, M. (1985b), "Importació i exportació de vi a Baetulo: l'estudi de les àmfores", *El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del I Col·loqui d'arqueologia romana. Badalona. 1985*. Monografies Badalonines. 9. Museu de Badalona. Badalona, pàg. 161-173.
- COMAS I SOLÀ, M. (1991), "Les Amphores de M. Porcius et leur diffusion de la Léétanie vers la Gaule", *SFECAG, Actes du Congrès du Cognac. 1991*. Marseille, pàg. 329-345.
- COMAS I SOLÀ, M. (1997), *Baetulo. Les marques d'àmfora*, Union Académique Internationale. Corpus International des Timbres Amphoriques (Fascicule 2). Institut d'Estudis Catalans. Museu de Badalona. Badalona.
- COMAS, M., LLOBET, C., PADRÓS, P., PUERTA, C., RODRÍGUEZ, M. (1993), "Un espai d'ús públic a l'àrea central de Baetulo (Hispania Tarraconensis). Evolució històrica i transformacions urbanístiques", *XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà. Tarragona. 1993*. Tarragona, pàg. 110-112.
- COMAS, M., LLOBET, C., PADRÓS, P., PUERTA, C., RODRÍGUEZ, M. (1994), "Observations sur les sigillés du sud de la Gaule à Baetulo (Badalona, Espagne)", *SFECAG, Actes du Congrès de Millau. 1994*. Marseille, pàg. 83-93.
- ETTLINGER, E., HEDINGER, B., HOFFMANN, B., KENRICK, P. M., PUCCI, G., ROTH-RUBI, K., SCHNEIDER, G., SCHNURBEIN, S. VON, WELLS, C. M., ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. (1990), *Conspectus Formarum terrae sigillatae Italico Modo Confectae*. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt A. M. Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik. Heft 10. Dr. Rudolf Habelt GMBH. Bonn.
- GUIART DURÁN, J. (1976), *Baetulo. Topografia arqueològica, urbanisme e historia*. Monografies Badalonines. 1. Museu de Badalona. Badalona.
- GUIART, J., PADRÓS, P. (1985), "Distribución espacial de la vivienda en el urbanismo tardorepublicano y augusteo: el modelo constatado en Baetulo (Badalona)", *Arqueología espacial 2. Coloquio sobre el microespacio*. Universidad de Teruel. Teruel, pàg. 77-97.
- GUIART, J., PADRÓS, P. (1990), "Baetulo. Cronología y significación de sus monumentos", *Stadt und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit. Madrid. 1987*. München, pàg. 165-175.
- GUIART, J., PADRÓS, P. (1991), "La ciutat romana de Baetulo (Badalona). Història i urbanisme", *Espais*, 31, pàg. 50-56.
- GUIART, J., PADRÓS, P., PUERTA, C. (1991), "La casa urbana en Baetulo". *La casa urbana hispanorromana. Zaragoza. 1988*. Zaragoza, pàg. 35-47.
- GUIART, J., PADRÓS, P., FONOLLÀ, A. (1993), "Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de Baetulo (Badalona)", *XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà. Tarragona. 1993*. Tarragona, pàg. 188-191.
- GOUDINEAU, C. (1968), *La ceramique aretine lisse*, Mélanges d'archéologie et d'histoire. Suppléments. 6. Fouilles de l'École française de Rome à Bolsena (Poggio Moscini). 4. Boccard. Paris.
- HOFMANN, B. (1985), "Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée", *Révue Archéologique Sites*. Hors-série 27.
- MADRID FERNÁNDEZ, M. (1997), *Terra sigillata a Baetulo. Contextos estratigràfics altoimperials (d'August als Flavis)*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona. Barcelona (inèdita).
- MADRID FERNÁNDEZ, M. (1998), "Comercialització de la vaixela terra sigillata a Baetulo: Primers resultats", *Carrer dels Arbres*, 9, pàg. 7-19.
- MADRID FERNÁNDEZ, M. (1999), "Les marques de potiers sur la terra sigillata de la ville romaine de Baetulo (Badalona, Barcelone)", *SFECAG, Actes du Congrès de Fribourg, 1999*, Marseille, pàg. 279-289.
- Memòria d'Excavació 1982-1984*. Torre Vella, Badalona (inèdita).
- Memòria d'Excavació 1988*. Plaça Font i Cussó, Badalona (inèdita).
- Memòria d'Excavació 1989*. Plaça Font i Cussó, Badalona (inèdita).
- OSWALD, F. (1964), *Index of Potters' stamps on terra sigillata "samian ware"*. London.
- OXÉ, A., COMFORT, H. (1968), *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian sigillata*. Antiquitas. Reihe 3. Abhandlungen zur vor- und frühgeschichte, zur

- klassischen und provinzial-romischen archäologie.
4. Rudolf Habelt Verlag. Bonn.
- PADRÓS I MARTÍ, P. (1979), "L'entorn arqueològic de la Torre Vella. L'excavació estratigràfica confirma el seu interès històric", *Amistad*, 102, pàg. 4-6.
- PADRÓS I MARTÍ, P. (1985), *Baetulo. Arqueologia urbana 1975-1985*. Monografies Badalonines. 7. Museu de Badalona. Badalona
- PASSELAC, M. (1986), "Les premiers ateliers du sud de la France". C. Bémont, J. P. Jacob (Dirs.). *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations*. Documents d'Archéologie Française. 6. CNRS. Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme. Paris, pàg. 35-38.
- PASSELAC, M. (1993), "Céramique présigillée sud-gauloise", *LATTARA*, 6, pàg. 532-535.
- PUERTA LÓPEZ, C. (1989), *Baetulo. Ceràmica de parets fines*. Monografies Badalonines. 11. Museu de Badalona. Badalona.
- PUERTA, C., RODRÍGUEZ, M. (1987), "Una indústria urbana de producció de vi a Baetulo (Badalona)". *El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del I Col·loqui d'arqueologia romana. Badalona. 1985*. Monografies Badalonines. 9. Museu de Badalona. Badalona, pàg. 183-188.
- SÁENZ PRECIADO, M. P., SÁENZ PRECIADO, C. (1999), "Estado de la cuestión de los alfares riojanos: la *terra sigillata* hispánica altoimperial", a M. Roca Roumens, M. I. Fernández García (Coordinadores). *Terra Sigillata Hispánica. Centros de fabricación y producciones altoimperiales. Homenaje a M.ª Ángeles Mezquíriz*. Universidad de Jaén. Universidad de Málaga. Málaga, pàg. 60-136.
- SERRA RÀFOLS, J. DE C. (1927), "Excavacions a Badalona", *Anuari de l'I.E.C. 1927-1931*, pàg. 100-111.
- TARRATS I BOU, F. (1975), *La terra sigillata de Baetulo*. Tesis de licenciatura. Universidad de Barcelona. Barcelona (inèdita).
- TARRATS I BOU, F. (1976), "Campanya de Excavacions Arqueològiques Baetulo-76 (1). Interesantes hallazgos en el sector del Pasaje Pujol", *Amistad*, 78, pàg. 4-6.
- TARRATS I BOU, F. (1977), "Prospeccions arqueològiques a l'antic Clos de la Torre", *Amistad*, 91, pàg. 4-6.
- VERNHET, A. (1975), *Notes sur la terre sigillée de La Graufesenque*. Millau.
- VERNHET, A. (1976), "Création flavienne de six services de vaisselle à la Graufesenque", *Figlina*, 1, pàg. 13-27.